

รายงานฉบับสมบูรณ์
โครงการภูมิปัญญาในการผลิตและการจัดการผลผลิตไก่พื้นเมืองของชนเผ่าใน
ภาคอีสาน

**Native Chicken Production and Management by Using Indigenous
Knowledge in the Northeast of Thailand**

โดย

คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
กรมปศุสัตว์

กรกฎาคม 2548

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการภูมิปัญญาในการผลิตและการจัดการผลผลิตไก่พื้นเมืองของชนเผ่าในภาคอีสาน
Native Chicken Production and Management by Using Indigenous Knowledge in
the Northeast of Thailand

คณะผู้วิจัย	สังกัด
1. ดร. อุษา กลิ่นหอม	คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
2. รศ.ดร. ชัยชาญ วงศ์สามัญ	คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
3. อาจารย์สจี กันหาเรียง	คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
4. นางสาวสุนีย์ ตรีมณี	ศูนย์วิจัยและบำรุงพันธุ์สัตว์กบินทร์บุรี กองบำรุงพันธุ์สัตว์ กรมปศุสัตว์
5. นายโสภณ เสือแก้ว	สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
6. อาจารย์พรชัย อุทร์ภัย	คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
7. นายเกื้อกูล พิมพ์ดี	หน่วยวิจัยความหลากหลายทางชีวภาพและ ภูมิปัญญาท้องถิ่น คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สารบัญ

หน้า

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร.....	ก
บทคัดย่อ.....	ข
Abstract.....	ค
บทวิเคราะห์ภูมิปัญญาการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของชนเผ่าในภาคอีสาน.....	1
บรรณานุกรม.....	14
ภาคผนวก	

ภาคผนวก ก

1. ความเป็นมาของโครงการ.....	18
2. วัตถุประสงค์.....	19
3. ขอบเขตการดำเนินงาน.....	19
4. การเลือกพื้นที่ในการดำเนินงาน.....	20
5. การสุ่มตัวอย่างประชากรและการเก็บตัวอย่าง.....	21

ภาคผนวก ข

1. ชนิดของไก่พื้นเมือง.....	25
2. รูปแบบการเลี้ยงไก่.....	30
3. แหล่งอาหาร ประเภทของอาหารที่ใช้เลี้ยงไก่พื้นเมือง.....	31
4. การจัดการการเลี้ยงไก่พื้นเมือง.....	32
5. ความหมายของคำศัพท์อีสานที่เกี่ยวข้องกับไก่พื้นเมือง.....	35
6. การดูแลสุขภาพไก่พื้นเมือง.....	35
7. การใช้ประโยชน์จากไก่พื้นเมือง.....	41
8. การวิเคราะห์ต้นทุนการผลิตและการตลาดไก่พื้นเมือง.....	45
9. สรุปผลการศึกษา.....	49
10. ข้อเสนอแนะ.....	53

ภาคผนวก ค

ภาพประกอบพันธุ์และอายุในระดับต่างๆกันของไก่พื้นเมือง.....	55
---	----

ภาคผนวก ง

ตารางแสดงการวิเคราะห์ต้นทุนการผลิตและการตลาดไก่พื้นเมือง.....	60
---	----

ภาคผนวก จ

บทความสำหรับการเผยแพร่ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลงาน
จากโครงการไปใช้ประโยชน์.....67

ภาคผนวก ฉ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ดำเนิน
การมาและผลที่ได้รับตลอดโครงการ.....69

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพประกอบ 1 การกระจายของกลุ่มตัวอย่าง.....	20
ภาพประกอบ 2 ไก่ลาด.....	55
ภาพประกอบ 3 ไก่แจ้.....	55
ภาพประกอบ 4 ไก่หยอง.....	55
ภาพประกอบ 5 ไก่คออ่อน.....	55
ภาพประกอบ 6 ไก่จุก.....	55
ภาพประกอบ 7 ไก่เคา ไก่แขก.....	55
ภาพประกอบ 8 ไก่ชี ไก่ขาว.....	56
ภาพประกอบ 9 ไก่ขาน.....	56
ภาพประกอบ 10 ไก่กุ่ม.....	56
ภาพประกอบ 11 ไก่ป่า.....	56
ภาพประกอบ 12 ไก่ชน.....	56
ภาพประกอบ 13 ระยะไก่อหอบ.....	57
ภาพประกอบ 14 ระยะปง.....	57
ภาพประกอบ 15 ระยะไก่อ้อย.....	57
ภาพประกอบ 16 ระยะใส่เสื้อกั๊กหรือเสื้อเกาะหรือ.....	57
ภาพประกอบ 17 ระยะปิ้งน.....	57
ภาพประกอบ 18 ระยะต้มต่า.....	57
ภาพประกอบ 19 ระยะเชียนจัน.....	58
ภาพประกอบ 20 ระยะไก่อเป็นบ่าวเป็นสาว.....	58
ภาพประกอบ 21 ระยะวางไข่ (สำหรับตัวเมีย) และระยะทับ (สำหรับตัวผู้)	58

สารบัญตาราง

หน้า

ตาราง 1 สถานที่เก็บข้อมูลและจำนวนกลุ่มตัวอย่างในแต่ละชนเผ่า.....	22
ตาราง 2 ชนิดและลักษณะทั่วไปของไก่อพื้นเมืองที่พบในชนเผ่าต่างๆในภาคอีสาน.....	26
ตาราง 3 สถานภาพของพันธุ์กรรมและลักษณะที่มีผลต่อการผลิตของไก่อพื้นเมือง.....	28
ตาราง 4 แสดงจำนวนไข่ อัตราการฟักออกและอัตราการเลี้ยงรอด.....	34
ตาราง 5 โรคและการรักษาโรคที่พบในชนเผ่าต่างๆในภาคอีสาน.....	37
ตาราง 6 แสดงจำนวนไก่อพื้นเมืองที่เลี้ยง จำนวนที่บริโภค จำนวนที่จำหน่ายต่อปี ของแต่ละชนเผ่า.....	45
ตาราง 7 ผลตอบแทนจากการเลี้ยงไก่อพื้นเมือง.....	48
ตาราง 8 ตารางรวมต้นทุนค่าใช้จ่ายทั้งหมดในการเลี้ยงไก่อพื้นเมืองของแต่ละชนเผ่า.....	49
ตาราง 9 ผลตอบแทน ต้นทุนค่าใช้จ่ายและกำไรสุทธิทั้งหมดในการเลี้ยงไก่อพื้นเมือง.....	49
ตาราง 10 วัตถุประสงค์การเลี้ยงไก่อพื้นเมือง.....	50
ตาราง 11 ประเภท จำนวน และมูลค่าของไก่อพื้นเมือง.....	60
ตาราง 12 ประเภท จำนวน และมูลค่าในการบริโภคไก่อพื้นเมือง.....	61
ตาราง 13 ประเภท จำนวน และมูลค่าในการขายไก่อพื้นเมือง.....	62
ตาราง 14 ผลพลอยได้จากการเลี้ยงไก่อพื้นเมือง.....	62
ตาราง 15 แสดงรายจ่ายที่เป็นเงินสดในการเลี้ยงไก่อพื้นเมือง.....	63
ตาราง 16 แรงงานในการเลี้ยงไก่อพื้นเมือง.....	63
ตาราง 17 วัสดุที่ใช้ในการเลี้ยงไก่อพื้นเมือง.....	64

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร (Executive Summary)

ประเทศไทยประกอบด้วย 76 จังหวัดมีพื้นที่ 513,115 ตารางกิโลเมตร มีจำนวนประชากรทั้งหมด 63,079,765 คน (ข้อมูล ณ ปี 2546) มีการเลี้ยงไก่มากกว่า 2 ล้านครอบครัว ซึ่งเป็นจำนวนไก่กว่า 60 ล้านตัว ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเกษตรกรทั้งหมด 1,684,105 ราย พบว่ามีเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่พื้นเมือง 1,188,518 ราย คิดเป็นร้อยละ 70.6 ของเกษตรกรทั้งภาคอีสาน มีจำนวนไก่ที่เลี้ยงมากถึง 22,938,684 ตัว หรือคิดเป็นค่าเฉลี่ย 19.3 ตัวต่อครอบครัว จากการศึกษาเกษตรกรในภาคอีสานจำนวนทั้งสิ้น 17 ชนเผ่า ได้แก่ ชนเผ่าเยอ ชนเผ่าเขมร ชนเผ่ากูย ชนเผ่าญ้อ ชนเผ่าโล้ย ชนเผ่าลี ชนเผ่าไทพรวน ชนเผ่าโคราช ชนเผ่าชาวนน ชนเผ่าไทดำ ชนเผ่ากะเลิง ชนเผ่าลาว ชนเผ่านครไท ชนเผ่าบรู ชนเผ่าสุไท ชนเผ่ามอญ และชนเผ่าแสก พบว่าชนเผ่าทั้ง 17 ชนเผ่าในภาคอีสานมีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองทั้งหมด 11 ชนิด (ชนิดหมายถึง ลักษณะภายนอกที่คนในชนเผ่าภาคอีสานใช้เรียกไก่ที่มีลักษณะจำเพาะ เป็นที่รู้จักภายในชุมชน) ได้แก่ ไก่ลาด ไก่แจ้ ไก่หยอง ไก่คอล่อน ไก่จุก ไก่เคา หรือไก่เครา ไก่ชี หรือไก่แก้ว ไก่ขาน ไก่กุ่ม ไก่ดำ และไก่ป่า ซึ่งทั้ง 11 ชนิดพบว่ามี 8 ชนิดที่นิยมเลี้ยง คือ ไก่ลาด ไก่แจ้ ไก่หยอง ไก่คอล่อน ไก่เครา ไก่ชี ไก่ขานและอีก 3 ชนิดพบที่มีการเลี้ยงน้อยมีภาวะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ คือ ไก่จุก ไก่กุ่มและไก่ดำ อย่างไรก็ตาม ลักษณะประจำตัวที่แท้จริงของไก่แต่ละชนิดไม่สามารถบอกได้ในการศึกษาครั้งนี้ เนื่องจากระบบการเลี้ยงของชาวบ้านมีการปล่อยให้ไก่ผสมข้ามชนิดกันได้อย่างอิสระ ทำให้ไก่พื้นเมืองที่พบเห็นทั่วไปตามหมู่บ้านในปัจจุบันมีความหลากหลาย แต่บางตัวยังคงมีพันธุกรรมที่มีลักษณะจำเพาะเหลืออยู่ เช่น ไก่ขาน ไก่คอล่อน ไก่เคา เป็นต้น การเลี้ยงไก่ของประชาชน (เกษตรกร) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไม่ว่าจะเป็นชนเผ่าใดอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรม ผลจากการศึกษาพบว่า วัตถุประสงค์หลักของการเลี้ยงไก่พื้นเมืองเพื่อเป็นอาหารและแหล่งเงินสด เป็นรายได้เมื่อจำเป็นต้องใช้จ่ายเงิน เช่น ค่าใช้จ่ายสำหรับลูกเข้าโรงเรียน ค่าน้ำ ค่าไฟหรือเมื่อต้องการเงินสดอย่างเร่งด่วน ไก่พื้นเมืองเป็นผลผลิตทางเกษตรเพียงอย่างเดียวที่เกษตรกรสามารถกำหนดราคาขายได้และขายได้ตลอดเวลาที่ต้องการ ไม่จำเป็นต้องมีระยะเวลาหรือต้นทุนในการเก็บรักษาผลผลิต และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการเลี้ยงไว้เพื่อใช้ในประเพณี ความเชื่อ การเสี่ยงทาย พิธีกรรมต่างๆ เช่น การเลี้ยงผีปู่ตา การแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ สู่ขวัญ สู่ขวัญข้าว ญาติมาเยี่ยม ไก่พื้นเมืองเกี่ยวข้องกับคนในชุมชนตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายไม่ว่าจะอยู่ในรูปของตัวไก่หรือไข่ ซึ่งพิธีกรรมต่างๆเหล่านั้นล้วนแต่มีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนในชนเผ่าในด้านความเชื่อที่มีจากการถ่ายทอดเป็นพิธีกรรมคำสอนเพื่อเป็นสิ่งที่เตือนใจและเป็นข้อห้ามให้ลูกหลานในชนเผ่าปฏิบัติตามไม่ให้ฝ่าฝืนเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขของสมาชิกในหมู่บ้าน เช่น ในพิธีเลี้ยงผีปู่ตา จะมีการเสี่ยงคางไก่เพื่อทายหรือทำนายคุณภาพสิ่งแวดล้อม สภาพดินฟ้าอากาศ ความเป็นอยู่ของสมาชิกในหมู่บ้าน โดยการดูกระดูกคาง

ไก่อจะสวย มีรูปร่างและขนาดพอดี การใช้ไก่พื้นเมืองเป็นตัวชี้วัดทางชีวภาพ (Bio-indicator) ถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาที่มีความลึกซึ้งเป็นอย่างยิ่ง

ปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดผลผลิตไก่ (จำนวนตัวไก่) ในแต่ละปีคือพื้นที่ในการทำนา ถ้าต้องการแรงงานคนมาช่วยในการดำนาและเกี่ยวข้าวจำนวนมากเกษตรกรจะมีการผลิตลูกไก่ให้มากขึ้น โดยทำการแยกลูกไก่ออกจากแม่เมื่อลูกไก่อายุได้ประมาณ 2 สัปดาห์ บางชนเผ่าเมื่อแยกแม่ไก่ออกจากลูกจะนำแม่ไก่จุ่มน้ำ ซึ่งสามารถปรับฮอร์โมนให้แม่ไก่พร้อมที่จะผสมพันธุ์เร็วขึ้น ปัจจัยรองลงมาคือค่าใช้จ่ายที่จำเป็นที่ทราบล่วงหน้า เช่น ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตร เมื่อต้องการใช้เงินสดเท่าใดก็จะเตรียมผลผลิตไก่เท่านั้น เพราะไก่สามารถกำหนดราคาได้ ทำให้ทราบว่าควรจะต้องผลิตไก่ออกมาจำนวนกี่ตัว

การเลี้ยงไก่ในชนเผ่าต่างๆ ในภาคอีสานพบการเลี้ยง 2 รูปแบบ คือ

1) การเลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติ เป็นการเลี้ยงแบบให้อาหารจากผู้เลี้ยง เช้าและเย็น โดยทำที่พักนอนให้อยู่ตามใต้ถุนบ้าน หรือเป็นโรงเรือนใกล้บ้าน หรือนอนตามต้นไม้

2) การเลี้ยงแบบปล่อยตามหัวไร่ปลายนา เป็นการเลี้ยงที่ปล่อยให้ไก่หากินเอง โดยทำที่นอนใต้เถียงนา หรือนอนตามต้นไม้ ส่วนภูมิปัญญาในการเลือกพ่อพันธุ์ แม่พันธุ์ พบมีสองรูปแบบ คือ แบบแรก ใช้ตัวที่รอดตายขายพันธุ์ต่อไป แบบที่สอง คัดเลือกลักษณะของพ่อพันธุ์ ที่เรียกว่าไก่พ่อคอกหรือไก่พ่อหลัก ซึ่งมีลักษณะตัวใหญ่ แข็งแรง ไม่มีโรค ขนเงางาม ขาใหญ่ ขี้อาฮ้วน ไม่จิกลูกไก่ สีสวย ตาคำ คอยาว เป็นต้น เลือกไว้คอกละหนึ่งตัวหรือสัดส่วน ตัวผู้ 1 ตัว ต่อตัวเมีย 4 ตัว อายุการใช้งานตัวผู้เพื่อเป็นพ่อพันธุ์ประมาณ 2 ปี ลักษณะของแม่พันธุ์ที่ต้องการคือ ตัวใหญ่ แข็งแรง ไม่มีโรค ขนเงางาม ออกไข่คด (มากกว่า 9 ฟองขึ้นไป) และไข่ต้องฟองใหญ่ หมอบไข่ได้ดี (หมายถึงกกไข่แล้วไข่เน่าน้อยที่สุด) ไข่ในรังที่จัดให้ ไม่ไข่ปนกับไข่รังอื่น เลี้ยงลูกได้ดี คือไม่จิกลูกของตนเอง ไม่ร้อง หรือกะตักในเวลากลางคืน เพราะจะถือว่าเป็นไก่ไม่ดี จะนำเรื่องร้ายมาให้ ก้นใหญ่ ไม่จิกไข่และการคัดแม่พันธุ์ยังมียอดประกอบในด้านปริมาณการฟักไข่และปริมาณการเลี้ยงรอด (การเลี้ยงรอด หมายถึงไก่ที่เลี้ยงเติบโตจนสามารถนำมาบริโภค ขาย และเป็นพ่อ แม่พันธุ์ได้ต่อไป) โดยเฉลี่ยแล้วอัตราการฟักออกของไก่พื้นเมืองในชนเผ่าต่างๆ ในภาคอีสานคือ อัตราการฟักร้อยละ 70 อัตราการเลี้ยงรอดร้อยละ 75 ซึ่งจัดอยู่ในระดับที่ดีไม่น้อยกว่านี้ไม่นิยมเลี้ยงเป็นแม่พันธุ์

การรักษาและการป้องกันโรคของประชาชนในชนเผ่าของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีหลายรูปแบบ ซึ่งส่วนใหญ่จะเน้นการรักษาและป้องกันโดยภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพร ผลการศึกษาพบว่าโรคเกิดกับไก่พื้นเมืองในแต่ละท้องถิ่นเกือบทุกปี ยกเว้นชนเผ่าที่มีการเอาใจใส่ดูแลและช่างสังเกตจะไม่พบปัญหาไก่เป็นโรคตายประจำปี การตายของไก่พื้นเมืองแต่ละปีโดยทั่วไปจะปรากฏ 2 ครั้ง ในตอนช่วงต่อระหว่างฤดูกาลคือระหว่างปลายฝนต้นหนาว (เดือนตุลาคม ถึง เดือนพฤศจิกายน) และปลายร้อนต้นฝน (เดือนพฤษภาคม ถึง เดือนมิถุนายน) หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็น

ช่วงที่เปลี่ยนฤดู และจะเกิดกับไก่อิน 2 ช่วงอายุคือ ช่วงอายุ 2-3 เดือนและช่วงอายุ 5-6 เดือน โรคที่เกิดขึ้นกับไก่สามารถแยกตามกลุ่มอาการของโรคได้ 13 อาการ คำรับยาที่ใช้รักษา 41 คำรับ การป้องกัน 13 คำรับ โรคที่พบ คือ โรคห่า ตาตุ่มตาบวม ขาหัก หมัด-ไร หัวค้อนบวม พบกับไก่ช่วงอายุ 1-2 เดือนและพบมากในช่วงฤดูหนาว ขาอ่อน จี๋กลาก พยาธิ จี๋ต็อก เจ็บตา ฝัดยา จี๋ขาว และปาก พบได้กับไก่ทุกช่วงอายุและพบตลอดปี โรคที่พบคล้ายคลึงกันในทุกชนเผ่า คือโรคห่า ปาก จี๋ขาว หัวค้อนบวม หมัด-ไร เจ็บตา ตาบวม (ตาตุ่ม) โรคที่เกิดขึ้นทุกปีและไม่มีทางแก้ไขได้ซึ่งทำให้ไก่ตายครั้งละจำนวนมากๆ ได้แก่ โรคห่า และโรคที่พบใหม่ซึ่งเกิดในช่วงประมาณ 3-4 ปีที่ผ่านมาคือโรคห่าตกคอนตาย ตัวอย่างคำรับยาที่ใช้รักษาพบทุกชนเผ่า ได้แก่ การใช้บอระเพ็ดทุบแช่น้ำให้ไก่กินทุกวันหรือใช้เปลือกอะรางบดใส่น้ำจะป้องกันโรคห่าได้และใช้หมากแห้งปั่นผสมมะขามเปียกน้ำตาลกรวดอย่างละเท่าๆกันให้ไก่กินใช้ถ่ายพยาธิ ไก่ได้

การเลี้ยงไก่พื้นเมืองเพื่อพัฒนาเป็นฟาร์มขนาดใหญ่ (200 ตัวขึ้นไป) เป็นเรื่องที่ค่อนข้างยากเพราะไก่พื้นเมืองมีนิสัยดุร้ายเมื่อถึงช่วงอายุหนึ่ง และรักการเป็นอิสระ มีการเคี้ยวโต้งและการเลี้ยงไก่พื้นเมืองแบบขังคอกจะมีผลต่อสุขภาพของไก่ โดยไก่จะอ่อนแอ ติดโรคนง่ายเมื่อเลี้ยงแบบขังคอก สิ่งที่เป็นที่สุดที่จะทำให้ไก่มีสุขภาพดีคือ การได้ออกกำลัง การได้จิกกินหญ้า หรืออาหารที่ให้เส้นใยสูงและกินน้ำสะอาด ถ้าจะส่งเสริมให้มีการเลี้ยงเชิงพาณิชย์ (ตั้งแต่ 200 ตัวต่อ รุ่น) อาจทำได้เมื่อนำไปเลี้ยงในนาหรือในสวนที่มีที่กว้างและเป็นระบบปิดโดยธรรมชาติ (ระบบปิดโดยธรรมชาติ หมายถึง พื้นที่ที่ไม่นำไก่จากที่อื่นเข้าไปเลี้ยงหรือไม่มีการเคลื่อนย้ายไก่) จากการศึกษาพบว่าการเลี้ยงไก่ตามชนเผ่าในภาคอีสานทั้ง 17 ชนเผ่ามีการเลี้ยงแบบปล่อยมากที่สุดและเป็นการเลี้ยงที่ลงทุนน้อย และเป็นการเลี้ยงเพื่อบริโภคใช้ภายในครัวเรือน ขายเมื่อมีความจำเป็นด้านการเงินเท่านั้น และประเด็นหนึ่งที่มีความสำคัญต่อระบบสังคมในการเลี้ยงไก่พื้นเมืองก็คือการนำไก่มาใช้ในพิธีกรรมต่างๆถือเป็นสิ่งสำคัญซึ่งจะประเมินมาเป็นตัวเลขหรือเป็นจำนวนเงินไม่ได้

จากการศึกษาดังกล่าวจะเห็นได้ว่าไก่พื้นเมืองมีความสำคัญอย่างยิ่งและถือเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตตามวิถีชีวิตของประชาชนในชนเผ่าทั้ง 17 ชนเผ่าในภาคอีสาน การเลี้ยงไก่พื้นเมืองเป็นวิถีชีวิตของคนอีสาน เป็นการสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวเป็นหลักประกันว่าจะสามารถแลกไก่ให้เป็นเงินสดได้เมื่อจำเป็นต้องใช้จ่าย การเลี้ยงไก่แบบพื้นบ้านไม่มีการลงทุนเป็นต้นทุน ไม่ว่าจะเป็นพ่อ-แม่พันธุ์ อาหาร โรงเรือน หรือยารักษาโรค มีแต่เฉพาะต้นทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อม เช่น พ่อ-แม่พันธุ์ได้มาจากญาติพี่น้อง (ต้นทุนทางสังคม) ส่วนอาหาร โรงเรือน หรือสมุนไพรในการรักษาโรคได้มาจากสิ่งแวดล้อมในชุมชนการไปขออาหารให้ในแต่ละมื้อเป็นการเรียกไก่มาสำรวจจำนวนและตรวจสอบสุขภาพไม่จัดว่าเป็นทุนอาหารในการเลี้ยง

ในอดีตการบริโภคไก่ในชีวิตประจำวันมีน้อย การบริโภคไก่เป็นอาหารพบได้ในโอกาสพิเศษ เช่น มีแขกมาเยี่ยม เลี้ยงเพื่อนที่มาช่วยดำนาน หรือเกี่ยวข้าว แต่ในปัจจุบันมีการบริโภคไก่เป็น

อาหารประจำวันมากขึ้น โดยมีการบริโภคเฉลี่ย 4 ตัวต่อเดือนสำหรับชุมชนที่มีสังคมแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท แต่ในชุมชนที่ยังมีสังคมแบบดั้งเดิม มีการบริโภคไก่ในชีวิตประจำวันเฉลี่ย 1 ตัวต่อเดือน

จากข้อเสนอแนะที่จะให้มีการเพิ่มผลผลิตไก่ให้อยู่ในรูปอุตสาหกรรมขนาดย่อม อาจมีความเป็นไปได้ ถ้ามีการเปลี่ยนสถานที่เลี้ยงจากบริเวณบ้านไปเลี้ยงในที่หัวไร่ปลายนา เนื่องจากประชากรในหมู่บ้านหรือชุมชนมีมากขึ้น สังคมของหมู่บ้านปรับเปลี่ยนเป็นสังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบทมากขึ้น ทำให้ความรู้สึกที่มีต่อไก่เปลี่ยนไป จากสิ่งที่จำเป็นสำหรับชีวิต กลายเป็นสิ่งที่รบกวนและละเมิดสิทธิ เพราะไก่ไปคุ้ยเขี่ยของในบ้านผู้อื่น จึงทำให้การเลี้ยงไก่ตามหมู่บ้านมีขนาดของฝูงเล็กลง

อย่างไรก็ตามการเลี้ยงไก่ในครัวเรือนยังเป็นสิ่งที่จำเป็น เป็นสิ่งที่เติมเต็มให้กับการดำรงชีวิตของครอบครัวในชนบทได้เป็นอย่างดีไม่ว่าจะเป็นการลดค่าใช้จ่ายด้านอาหารและช่วยค่าใช้จ่ายที่เร่งด่วน ในส่วนที่รายรับปกติไม่เพียงพอกับรายจ่ายเมื่อจำเป็นต้องใช้เงินสด ไก่หนึ่งตัวเมื่อนำมาเป็นอาหารจะใช้เป็นอาหารได้อย่างน้อยสองมื้อ และเมื่อมีเมื่อแขกมาเยี่ยมบ้าน ก็สามารถใช้ไก่เป็นอาหารเลี้ยงแขกได้ เมื่อมีงานพิธีกรรม โดยเฉพาะการเลี้ยงผีปู่ตาต้องทำทุกปี จำเป็นต้องใช้ไก่และต้องเป็นไก่ที่เลี้ยงภายในบ้านเท่านั้น ไก่พื้นเมืองช่วยลดภาระในการใช้เงินสดเมื่อจัดเลี้ยงอาหารกับแรงงานที่มาช่วยในการดำนาและเกี่ยวข้าว

ในปัจจุบันสถานการณ์ใช้หัวคั่นกำลังก่อให้เกิดภาวะวิกฤติในการเลี้ยงไก่พื้นเมือง เพราะบุคลากรหลายฝ่ายในภาคเมืองได้มีการเสนอให้มีการยกเลิกการเลี้ยงไก่พื้นเมือง หรือถ้าจะมีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองก็ให้เปลี่ยนรูปแบบจากพื้นบ้านไปเป็นระบบฟาร์มแทน ซึ่งเรื่องนี้จะต้องใช้ความคิดให้รอบคอบ เพราะไก่พื้นเมืองคือวิถีชีวิตของชาวบ้าน การเปลี่ยนแบบพลิกฝ่ามือจะก่อให้เกิดผลกระทบไปทุกระดับโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาในการเลี้ยงและการจัดการที่เกี่ยวข้องกับไก่พื้นเมืองในภาคอีสาน โดยมีกรอบความคิดที่ว่าภูมิปัญญาเหล่านี้แฝงอยู่ในชนเผ่าต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในภาคอีสาน ทำการเก็บข้อมูลจาก 17 ชนเผ่า โดยการสุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลด้วยเทคนิค Snow Ball ได้ผู้ให้ข้อมูล 409 คน ใช้แบบสอบถามแบบมีโครงสร้าง และทำการประเมินสถานภาพของพันธุกรรมโดยใช้เทคนิค 4 Cell Analysis ผลจากการศึกษาพบว่า การเลี้ยงและการจัดการที่เกี่ยวข้องกับไก่พื้นเมืองทั้ง 17 ชนเผ่า ส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน ยกเว้นในเรื่องความเชื่อบางประการจากการศึกษาพบว่าเกษตรกรมีการเลี้ยงไก่อยู่ 11 ชนิด มี 3 ชนิดที่มีสถานภาพที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ในภาวะปกติไก่พื้นเมืองจะให้ผลผลิต 3 รุ่นต่อปี รุ่นละ 9 ตัวทั้ง 17 ชนเผ่ามีภูมิปัญญาในการคัดเลือกพ่อพันธุ์ แม่พันธุ์ มีการดูแลสุขภาพ โรคที่พบมีจำนวน 13 โรค ส่วนใหญ่ใช้สมุนไพรในการรักษาจำนวน 41 ตำรับ และการป้องกัน 13 ตำรับ จากการวิเคราะห์ภูมิปัญญาพบว่าภูมิปัญญาที่ปรากฏในแต่ละชนเผ่า เป็นภูมิปัญญาที่มีพลวัตไปตามสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาส่วนใหญ่ซึ่งยังเหมาะต่อการปฏิบัติของคนในชุมชนต่อไป ความจริงที่ปรากฏ คือ การเลี้ยงไก่พื้นเมืองนอกจากจะใช้เป็นแหล่งอาหารแล้วยังเป็นแหล่งเงินสดของครอบครัวด้วย

Abstract

The aim of this study was to investigate the indigenous knowledge for native chicken production and management. The 17 ethnic groups in Northeastern Thailand were investigated. 409 people were sampled by using Snow Ball technique. The questionnaires were used for collecting data. The 4 cell analysis was used to evaluate status of native chicken genetics. The indigenous knowledge was evaluated by using SWOT analysis.

There were 11 strains of native chicken in 17 ethnic groups. The 3 strains were showed genetic erosion. The management was similar in each ethnic group, except some belief.

They produced native chicken 3 crops per year. The average of flock size was 41. There were 13 common diseases. 13 formulas of traditional medicine were used for prevention and 41 formulas were used for curing. The rearing of native chicken was not only for food but also for source of cash.

บทวิเคราะห์ภูมิปัญญาการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของชนเผ่าในภาคอีสาน

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่ามนุษย์ในแถบเอเชียใต้ได้นำไก่ป่า (Red Jungle Flow) มาเป็นสัตว์เลี้ยงเป็นกลุ่มแรก ตั้งแต่ประมาณ 6000 ปี ก่อนพุทธกาล (Barbara and Ben-Xiong, 1989) และมีการพัฒนาสายพันธุ์มาแล้วไม่น้อยกว่า 3000 ปี (สุพจน์ รอดคำเนิน 2542) การเลี้ยงไก่พื้นเมืองปรากฏอยู่ในทุกชนเผ่าของประเทศไทย เฉพาะในภาคอีสานมีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองถึง 46,752,493 ล้านตัว จาก 2,171,827 ครอบครัว การจำแนกชนเผ่าในการวิจัยครั้งนี้มีเกณฑ์ในการจำแนกโดยใช้ ภาษา วัฒนธรรมและภูมินิเวศที่แตกต่างกันเป็นตัวจัดจำแนก ภูมิปัญญาในการเลี้ยงไก่พื้นเมืองในการศึกษาครั้งนี้พิจารณาใน 5 ด้านด้วยกัน คือ

1. วัตถุประสงค์ของการเลี้ยง
2. การคัดเลือกพ่อพันธุ์ แม่พันธุ์
3. ระบบเลี้ยงและการเพิ่มผลผลิต
4. ประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อ
5. พลวัตของภูมิปัญญาในการเลี้ยงไก่พื้นเมือง

1. วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงไก่พื้นเมือง

จากการศึกษาพบว่าชนเผ่าในภาคอีสานทั้ง 17 ชนเผ่า (รายละเอียดในภาคผนวก ก) ร้อยละ 80 ของครอบครัว มีการเลี้ยงไก่พื้นเมือง วัฒนธรรมในการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของแต่ละชนเผ่ามีความคล้ายคลึงกัน ไก่พื้นเมืองเข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของคนในชนเผ่าต่าง ๆ หลายด้าน เช่น

-ใช้ประกอบพิธีกรรม บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สวดขวัญ ชื่นบ้านใหม่ แต่งงาน หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการตาย

-ใช้บอกสภาพอากาศ วันที่ไถ่นอนตากปีกแสดงว่าวันนั้นฝนจะตก ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดกิจกรรมที่คนในชุมชนต้องปฏิบัติในวันนั้น ได้แก่ การตากข้าว การเก็บเกี่ยวผลผลิต ฯลฯ

-การทำพิธีเสี่ยงทายไก่ ในการบวงสรวงผีปู่ตา เพื่อตรวจสอบคุณภาพของสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้านว่ามีความอุดมสมบูรณ์มากน้อยเพียงใด

-การตอบแทนบุญคุณคนที่มาช่วยดำนและเกี่ยวข้าวโดยการต้มไก่เลี้ยงเป็นอาหาร ถึงแม้ว่าคนในชนเผ่าต่าง ๆ จะไม่มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์แบบตะวันตกว่ามนุษย์ต้องการสารอาหาร โปรตีน เพื่อใช้ในการดำรงชีวิต แต่คนในชนเผ่าต่าง ๆ เหล่านี้สามารถรับรู้ได้ว่าอาหารประเภทเนื้อสัตว์ ทำให้ร่างกายมีกำลังในการทำงานและยังทราบว่าการบริโภคอาหารประเภทเนื้อสัตว์มากเกินไป จะทำให้เกิดผลเสียกับร่างกายมากกว่าผลดี ทั้งนี้พิจารณาได้จากอาหารที่มีการบริโภคในชีวิตประจำวันส่วนใหญ่เป็นผักหรือสัตว์ขนาดเล็ก เช่น ปลาแดก อีง เชียด เห็ด ไก่จึงไม่ใช่อาหาร โปรตีนหลักที่ใช้

ในชีวิตประจำวัน ไก่เปรียบเสมือนของที่ใช้บรรณาการต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือมอบให้กับผู้มีพระคุณ ดังนั้นการบริโภคไก่พื้นเมืองเป็นอาหาร จึงมีได้เฉพาะในโอกาสพิเศษ หรือเพื่อแสดงความขอบคุณต่อผู้มีพระคุณหรือผู้มีอำนาจเหนือกว่าเท่านั้น

คำถามที่น่าสนใจคำถามหนึ่งคือ ทำไมไก่พื้นเมืองจึงถูกนำไปใช้เป็นเครื่องบรรณาการต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรมต่าง ๆ มากกว่าสัตว์ชนิดอื่น ๆ ทำไมไม่ใช่ปลาหรือสัตว์ขนาดใหญ่อื่น ๆ เช่น หมู วัว และควาย เป็นต้น คำตอบคือไก่เป็นสัตว์หาง่ายมืออยู่ประจำในทุกครัวเรือน ต้นทุนในการผลิตต่ำ การนำไก่ไม่ยุ่งยากสามารถทำได้เพียงคน ๆ เดียว ไม่เหมือนการนำหมูหรือวัวหรือควาย ซึ่งต้องใช้คนเป็นจำนวนมากและมีต้นทุนในการผลิตสูง การเลี้ยงไก่พื้นเมืองไม่มีต้นทุนที่เป็นตัวเงินสด เหมือน หมูหรือปลา และไม่เป็นภาระในการเลี้ยงดูเหมือนวัวและควาย จึงไม่ก่อให้เกิดภาระกับครอบครัว นอกจากนี้ไก่อังเป็นสัตว์ที่เลี้ยงง่าย หากินได้เองตามธรรมชาติ ขยายพันธุ์ง่าย และแพร่พันธุ์ได้เร็ว ช่วยในการกำจัดแมลง วัชพืชต่าง ๆ เหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ คนในชนเผ่าต่าง ๆ มีบุญประเพณีต่าง ๆ ทุกเดือน ทำให้ไม่สามารถฆ่าสัตว์ขนาดใหญ่เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมได้บ่อย ๆ เหมือนไก่ ดังนั้นไก่พื้นเมืองจึงเป็นสัตว์คู่กับวิถีชีวิตของชุมชนมากกว่าสัตว์ชนิดอื่น คนทุกคนไม่ว่าจะยากดีมีจนหรือแตกต่างกันเพียงใดก็สามารถเป็นเจ้าของไก่พื้นเมืองได้อย่างเท่าเทียมกัน ทำให้มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ได้เหมือนกัน ดังนั้นความสัมพันธ์และความสำคัญของไก่พื้นเมืองต่อวิถีชีวิตของคนในชนเผ่าจึงมีมากกว่าสัตว์ชนิดอื่น

แต่เนื่องจากสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไป ระบบทุนนิยมได้เข้ามามีบทบาทต่อสังคมไทยไม่เว้นแม้แต่ในชนบท การเลี้ยงไก่ต่างประเทศแบบเป็นฟาร์มเข้ามามีบทบาทต่อสังคมเมืองของคนไทย จึงทำให้เกิดข้อเปรียบเทียบคุณสมบัติของไก่พื้นเมืองและไก่ฟาร์ม แต่อย่างไรก็ตามคนส่วนใหญ่ยังนิยมบริโภคไก่พื้นเมือง เนื่องจากมีเนื้อแน่นกว่า และเชื่อว่าไก่พื้นเมืองเป็นไก่ปลอดสาร ไม่มีการใช้สารเคมี ฮอร์โมน สารเร่ง และยาปฏิชีวนะดัง เช่นที่ใช้ในไก่ฟาร์ม จึงเป็นสาเหตุให้มีผู้นิยมบริโภคไก่พื้นเมือง โดยเฉพาะชุมชนในชนบทร้อยละ 95 บริโภคแต่ไก่พื้นเมือง ดังนั้นไก่พื้นเมืองจึงเป็นสินทรัพย์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนในชนบท เจ้าของไก่สามารถกำหนดราคาขายได้เอง ไก่จึงเป็นแหล่งเงินสดที่ดีสำหรับคนในชนบท เปรียบเสมือนกับตู้ ATM ที่สามารถแลกเป็นเงินสดได้ตลอดเวลา จากสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป ทำให้วัตถุประสงค์ในการเลี้ยงไก่เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ใกล้กับชุมชนเมือง การบริโภคไก่ในชีวิตประจำวันมีมากขึ้นกว่าในอดีต ชุมชนที่ยังคงเป็นชุมชนชนบทบริโภคไก่ประมาณเดือนละ 1 ตัว ในขณะที่ชุมชนชนบทที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมเมืองมากขึ้นจะมีการบริโภคไก่เดือนละไม่ต่ำกว่า 4 ตัว การเปลี่ยนแปลงนี้พบในชนเผ่าลาวมากกว่าชนเผ่าอื่น ๆ เช่น ชนเผ่าผู้ไท ชาวบน หรือกะเลิง ถึงแม้ว่าจะอยู่ใกล้เมืองแต่ยังคงมีวิถีปฏิบัติต่อไก่พื้นเมืองเหมือนเดิม หรือมีการเปลี่ยนแปลงไปไม่มากนัก แสดงให้เห็นว่าชนเผ่าลาวมีการรับเอาวัฒนธรรมจากภายนอก เข้ามาประยุกต์ใช้ในกลุ่มของคนมากกว่าชนเผ่าอื่น ๆ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากชนเผ่าลาว เป็นชนเผ่าที่มีจำนวนประชากรมากกว่าชนเผ่าอื่น มีการกระจายตัว

อยู่ตามภูมิโนเวศที่ราบต่ำ ติดต่อกับสังคมในภาคอื่นได้ง่าย ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีมีความหลากหลายสูง ความเป็นเอกภาพ เหมือนกับชนเผ่าอื่น ๆ มีน้อยกว่า มีการรับเอาวัฒนธรรมอื่น เข้ามาในชุมชนได้ง่ายกว่าชนเผ่าอื่น ๆ เป็นผลให้ระบบทุนนิยมเข้ามามีส่วนในการดำเนินชีวิตมากขึ้น การบริโภคในชีวิตประจำวันปรับเปลี่ยนให้เหมือนกับวัฒนธรรมของสังคมเมืองมากขึ้น ชนเผ่าลาว จึงมีการบริโภคไก่พื้นบ้านเป็นอาหารในชีวิตประจำวันมากขึ้นกว่าในอดีต โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ใกล้ตัวเมือง

จากวัตถุประสงค์ที่ได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าการเลี้ยงไก่พื้นเมือง ไม่ได้เป็นการผลิตเพื่อการเกษตรตามคำนิยามของคนรุ่นใหม่ แต่เป็นการผลิตเพื่อสร้างสายใยในการเชื่อมโยงวัฒนธรรมทางสังคมและการจัดการสิ่งแวดล้อม สรุปได้ว่าการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของชนเผ่าต่าง ๆ เรียงลำดับได้ดังนี้

- 1) เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม
- 2) เพื่อเป็นแหล่งเงินสดในยามจำเป็น เช่นค่าใช้จ่ายในการศึกษา เจ็บป่วย
- 3) เป็นอาหารรับรองผู้มีพระคุณหรือผู้ที่มีอำนาจทางสังคมเหนือกว่า
- 4) เป็นแหล่งอาหารของครอบครัวในคราวจำเป็น

2. การคัดเลือกพันธุ์ไก่พื้นเมือง

ไก่พื้นเมืองมีต้นกำเนิดมาจากไก่ป่าแดง (Red Jungle Fowl) ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 5 ชนิด (ธงชัย สาระกุล 2543) คือ ไก่ป่าอีสานหรือไก่ป่าดุ่มหูขาว (*Gallus gallus gallus*) ไก่ป่าพม่าหรือไก่ป่าดุ่มหูแดง (*G.g. spadiceus*) ไก่ป่าเวียตนาม (*G.g. jabouillei*) ไก่ป่าอินเดีย (*G.g. murghi*) และไก่ป่าขาว (*G.g.bankiva*) สายพันธุ์ในอดีตเมื่อถูกนำมาเป็นสัตว์เลี้ยงและได้มีการคัดพันธุ์มาเป็นระยะ ไก่พื้นเมืองจึงถูกจัดเป็น *G.g. domesticus* ที่มีหลากหลายลักษณะ เมื่อถูกนำมาเลี้ยงในบ้านและไม่มี การคัดเลือกสายพันธุ์ที่ชัดเจน จึงทำให้ไก่พื้นเมืองปรากฏลักษณะต่าง ๆ ออกมาในหลายรูปแบบ เช่น ขนกลับ มีขนที่ขา ไม่มีขนที่คอ หรือหางงอ เป็นต้น จากการสัมภาษณ์ทั้ง 17 ชนเผ่าพบว่าในอดีตมีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองที่มีลักษณะ ต่าง ๆ กันนี้ถึง 14 พันธุ์ (breeds) แต่ในปัจจุบันเหลือเพียง 11 พันธุ์ คือ ไก่ลาด ไก่แจ้ ไก่คอล่อน ไก่หยอง ไก่กุ่ม ไก่ขาชน ไก่ชน ไก่ชีหรือไก่แก้ว ไก่จุก ไก่เคา และไก่ป่า (ภาคผนวก ข) ทุกชนเผ่ามีความเห็นว่าไก่ลาด เป็นไก่ที่มีลักษณะคงทน และใช้ประโยชน์มากที่สุด ทั้งนี้จะเป็นเพราะลักษณะของไก่ลาดมีลักษณะเป็นปกติ ไม่มีลักษณะที่โดดเด่นออกมา เหมือนไก่คอล่อน หรือไก่หยอง และขนาดของตัวเต็มวัยก็พอเหมาะ ไม่เล็กเกินไปเหมือนไก่แจ้ และไม่ใหญ่เกินไปและนิสัยไม่ดุร้ายไปเหมือนไก่ชน นอกเหนือจากลักษณะภายนอกที่ดีเป็นปกติแล้วอาจเป็นไปได้ว่าไก่ลาดซึ่งเป็นลูกผสม (hybrids) ของไก่พื้นเมืองหลากหลายพันธุ์ มีความแข็งแรงทนทานต่อโรคมามากกว่าไก่นิคมอื่น ๆ การเป็นลูกผสมจากหลากหลายชนิดอาจก่อให้เกิดความมั่นคงทางพันธุกรรม

เอกสารทางวิชาการหลายเรื่องได้กล่าวไว้ว่าการเลี้ยงไก่พื้นเมืองจะปรากฏใน 3 รูปแบบ คือ การเลี้ยงแบบปล่อย การเลี้ยงแบบกึ่งขังกึ่งปล่อย และการเลี้ยงแบบขัง ในการศึกษาครั้งนี้ ทำการศึกษาแบบมีส่วนร่วมพบการเลี้ยงไก่ภายในหมู่บ้านของชนเผ่าต่าง ๆ ของภาคอีสานมีการเลี้ยงเพียง 2 แบบ คือแบบปล่อยในหมู่บ้านและการเลี้ยงแบบปล่อยตามหัวไร่ปลายนา การเลี้ยงไก่พื้นเมืองแบบปล่อยในหมู่บ้าน จะปล่อยให้ไก่หากินเองตามธรรมชาติ ในบริเวณหมู่บ้าน แต่จะมีการจัดทำที่นอนและที่วางไข่ไว้เป็นสัดส่วน เมื่อพระอาทิตย์ตกดินไก่จะกลับมานอนในที่จัดไว้ให้เอง โดยเจ้าของไม่จำเป็นต้องไปไล่กลับเข้าคอก การเลี้ยงแบบปล่อยนี้มีข้อดีหลายประการในเรื่องของพันธุกรรม คือการป้องกันสายเลือดชิด ไก่สามารถผสมพันธุ์ข้ามฝูงได้อย่างเป็นอิสระ เจ้าของไม่ต้องเสียเวลามาคูแกล แม้เมื่อไก่บางฝูงตายเกือบหมด ถ้ายังมีตัวเมียรอดตายก็ไม่จำเป็นต้องไปหาตัวผู้มาเข้าฝูงใหม่ สามารถอาศัยตัวผู้จากบ้านใกล้เคียงมาเป็นพ่อพันธุ์ให้ได้ ซึ่งเป็นวิธีการที่ทำให้เกิด Gene flow ได้ตลอดเวลา การเลี้ยงแบบปล่อยให้ไก่หากินเองไปตามบริเวณหมู่บ้านในมุมมองของนักวิชาการน่าจะก่อให้เกิดผลเสียในเรื่องการควบคุมโรค เพราะสามารถทำให้โรคระบาดไปทั่วทั้งหมู่บ้าน แต่ในความเป็นจริงแล้ว ยังไม่เคยมีปรากฏการณ์ที่ไก่ตายหมดทั้งหมู่บ้าน มีบางกรณีที่มีไก่ตายหมดแล้วในบ้านหลังใดหลังหนึ่ง แต่ก็จะมีการนำกลับมาเลี้ยงใหม่ โดยส่วนใหญ่นิยมขอพ่อพันธุ์และแม่พันธุ์จากญาติหรือบ้านใกล้เคียงมาเลี้ยงใหม่

ภูมิปัญญาที่พบร่วมกันของแต่ละชนเผ่า ในการจัดการพันธุ์ของไก่พื้นเมือง คือ ไม่มีการคัดเลือกพันธุ์ไก่ให้มีลักษณะจำเพาะในแต่ละพันธุ์ พันธุกรรมโดยรวมของไก่จึงมีลักษณะเป็นลูกผสมของหลากหลายพันธุ์ ตามภูมิปัญญาของแต่ละชนเผ่าเชื่อว่าไก่แต่ละชนิดมีลักษณะที่ดีไปคนละอย่าง เพื่อให้ได้ไก่ที่แข็งแรง ทนโรค จึงปล่อยให้ไก่แต่ละชนิดผสมข้ามกัน แล้วให้ธรรมชาติเป็นตัวคัดเลือก ตัวใดที่รอดตาย จะถูกนำมาเป็นพ่อ แม่พันธุ์ต่อไป แต่การคัดเลือกพันธุ์ไม่ได้ปล่อยให้ธรรมชาติดำเนินการเพียงฝ่ายเดียว เจ้าของก็มีส่วนร่วมด้วย โดยพื้นฐานของทุกชนเผ่า จะมีการคัดเลือกพ่อแม่จากพฤติกรรมของไก่ เช่น ตัวผู้ไม่จิกลูก ช่วยเลี้ยงลูก ตัวเมียต้องไม่วางไข่ปนกับไข่ของตัวอื่น ไข่คอก ฟักลูกเก่ง ไข่มีอัตราฟักสูง ทักษะคติที่มีต่อไก่แต่ละชนิดมีความแตกต่างกันในบางชนเผ่า เช่น

เผ่ามอญ ห้ามไม่ให้เลี้ยงไก่แฉะในบ้าน เชื่อว่าถ้าเลี้ยงแล้ว จะทำให้ชีวิตไม่เป็นสุข ไม่เจริญ จะเตี้ยแฉะเหมือนไก่ จากการวิเคราะห์พบว่าชุมชนมอญมีความเป็นอยู่ที่หนาแน่น บริเวณบ้านแต่ละหลังมีพื้นที่ 50 ถึง 80 ตารางวา บ้านทุกหลังมีการสร้างรั้วถาวร คนส่วนใหญ่มีอาชีพรับราชการ ถ้ามีการเลี้ยงไก่แฉะจะก่อให้เกิดปัญหาทางสังคม เพราะไก่แฉะให้ลูกคด ขยายพันธุ์เร็ว ก่อให้เกิดการรบกวน ในการจิกกินต้นไม้ที่มีการปลูกประดับเพื่อความสวยงาม รวมทั้งไข่ไก่ที่เรี่ยราดไปตามพื้น ค่านิยมในการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของชนเผ่ามอญเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงมีความเป็นอยู่แบบคนเมืองมากขึ้น

ไทยคำ นิยมบริโภคไก่หยอง โดยมีเหตุผลว่า กระดูกกรอบ เนื้อมีรสชาติดี ทนต่อโรค แต่ไม่ทนต่ออากาศเย็น ไทยคำอยู่ในบริเวณภูมิอากาศที่ค่อนข้างเย็น ดังนั้นถึงแม้จะมีความชอบในการบริโภคไก่หยอง แต่ไม่นิยมคัดเลือกไก่หยองไว้ในฝูงทำให้ไก่หยองมีจำนวนเหลือไม่มากนัก เนื่องจากไม่ต้องการให้เป็นภาระในการเลี้ยงดู ประกอบกับการใช้ประโยชน์ตามวัฒนธรรมมีน้อยกว่าไก่ลาด

ในทุกชนเผ่าไม่นิยมเลี้ยงไก่คอหล่อน โดยมีความเห็นตรงกันว่ารูปร่างไม่สวยงามไม่น่ารับประทาน แต่ไก่คอหล่อนปรากฏอยู่ในชุมชนที่มีการเลี้ยงไก่ชนมาก เพราะไก่คอหล่อนมีพฤติกรรมและรูปแบบชั้นเชิงในการต่อสู้ต่างไปจากไก่ชนสายพันธุ์ไทย คือดีแล้วดอยไม่มีการคลุกวงในและมีความอดทนสูง ไก่คอหล่อนจึงปรากฏอยู่ในบางหมู่บ้าน

3. ระบบเลี้ยงและการเพิ่มผลผลิต

ในระบบการเลี้ยงไก่พันธุ์เป็นแบบฟาร์มเมื่อเปรียบเทียบกับ การเลี้ยงไก่พื้นเมืองพบว่ามีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ได้แก่

1) สายพันธุ์ที่นำมาเลี้ยง ชนิดของไก่พื้นเมืองที่เลี้ยงอยู่ในชนเผ่าต่าง ๆ มีทั้งสิ้น 11 ชนิด คือ ไก่ลาด ไก่แจ้ ไก่จุก ไก่เคา ไก่แก้วหรือไก่สี ไก่คอหล่อน ไก่กุ่ม ไก่หยอง ไก่ขาวชน ไก่ชน และไก่ป่า สายพันธุ์ของไก่พื้นเมืองมีนิสัยดุร้าย ไม่สามารถนำมาข้างกรงได้เหมือนไก่พันธุ์ต่างประเทศที่มีการคัดเลือกสายพันธุ์จนเป็นไก่ที่สามารถมีชีวิตอยู่ในกรงได้ตลอดชีวิต ไก่พื้นเมืองเมื่อนำมาข้างรวมกันจะเกิดความเครียด ทำให้จิกตักกันตลอดเวลา พ่อพันธุ์และแม่พันธุ์ได้มาโดยการขอหรือให้มาจากเครือญาติหรือเพื่อนบ้านซึ่งเป็นทุนทางสังคม ไม่ใช่ทุนที่เป็นเงินตรา

2) การให้อาหาร ไก่พันธุ์ที่เลี้ยงในระบบฟาร์มใช้อาหารที่ปรุงขึ้นมาใหม่ ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้เป็นผลผลิตที่เป็นไปตามความต้องการของผู้เลี้ยง แต่ไก่พันธุ์พื้นเมืองต้องหาอาหารกินเอง ดังนั้นผลผลิตจึงออกมาตามความต้องการของธรรมชาติ การหว่านข้าวให้ไก่กินในตอนเช้าและเย็นไม่ได้ให้เพื่อให้ไก่กินอิ่ม แต่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำหรับตรวจสอบดูจำนวนไก่ที่มีอยู่ ถ้ามีมากไปจะได้จับขาย หรือมีตัวใดบาดเจ็บ หรือเจ็บป่วย จะได้ทำการจับแยกมาดูแลรักษา ลักษณะเช่นนี้ เปรียบเสมือนการจัดทำบัญชีฟาร์ม เพื่อดูจำนวนไก่และสถานภาพของไก่ที่มีอยู่ นอกจากนี้ยังเป็นการตรวจสอบสภาพของตัวเมียว่ามีความพร้อมที่จะขึ้นรังวางไข่หรือไม่ โดยดูจากหน้าของตัวเมีย ถ้าเป็นสีแดง หรือก้นห้อย แสดงว่าพร้อมจะขึ้นวางไข่ในระยะ 2-3 วันนี้ ดังนั้นการให้อาหารเช้าและเย็นในไก่พื้นเมือง จึงเป็นการตรวจสอบสภาพฝูง ไม่สามารถนำมาคิดเป็นต้นทุนทางด้านอาหารได้

3) โรงเรือนและอุปกรณ์ที่จำเป็น ไก่พันธุ์ที่เลี้ยงเป็นฟาร์มต้องมีโรงเรือนที่มีสัดส่วนจำเพาะแยกออกไปจากที่อยู่อาศัยและกอกสัตว์อื่นๆ มีระบบป้องกันเชื้อโรคต่างๆจากภายนอก หรือที่เรียกว่าระบบปิด มีการให้วัคซีนป้องกันโรคและตรวจสอบโรคเป็นอย่างดี มี

อุปกรณ์การให้อาหารและน้ำที่จำเพาะ มีการทำความสะอาดและฆ่าเชื้อโรคโรงเรือนหลังเลี้ยงไก่ทุกรุ่น สำหรับการเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมือง ส่วนใหญ่ไม่มีโรงเรือนที่แยกจำเพาะอย่างชัดเจน อาจอยู่ใต้ถุนบ้าน ได้ยุงข้าว และตามคอกสัตว์อื่นๆ ใช้ไม้ทำเป็นคอกให้ไก่เกาะนอนเท่านั้น หรือบางครั้งมีโรงเรือน แต่เป็นขนาดเล็กและเปิดให้ไก่สามารถเข้าออกได้เองในช่วงเช้าเย็น เป็นที่สำหรับให้ไก่ออนในเวลากลางคืนและใช้แขวนรังให้ไก่ไข่ อุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับการเลี้ยงไก่พื้นเมืองได้แก่ อุปกรณ์สำหรับใส่น้ำให้ไก่กินที่ทำจากวัสดุเหลือใช้ เช่น ขางรถยนต์เก่าผ่าครึ่ง กะลามะพร้าว กระบอกไม้ไผ่ผ่าครึ่ง รังที่ใช้สำหรับออกไข่และฟักไข่ที่สานจากไม้ไผ่ หวาย แต่ปัจจุบันมีการนำตะกร้าพลาสติกและกล่องกระดาษมาทำเป็นรัง และสุมที่สานจากไม้ไผ่ใช้ขังลูกไก่ในช่วงอนุบาล การเลี้ยงไก่พื้นเมืองต้องใช้พื้นที่เปิดและอาหารจากธรรมชาติมาก นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านอย่างใกล้ชิด ป่าชุมชนซึ่งถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชน แต่ก็ยังเป็นแหล่งผลิตแมลงที่สำคัญเช่นกัน ประชากรของแมลงเหล่านี้ส่วนหนึ่งถูกควบคุมจำนวนโดยไก่พื้นเมือง

4) ไข่และการฟักไข่ ในการตรวจสอบสถานภาพของไก่ทุกเช้าและเย็น จะทำให้เจ้าของได้รับข้อมูลข่าวสารว่ามีตัวเมียพร้อมที่จะไข่หรือไม่ โดยสังเกตจากสีหน้าของไก่ ไก่ที่พร้อมจะไข่จะมีหน้าสีแดง ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในการสังเกตการเปลี่ยนแปลงของร่างกายกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Shimada (1979) ซึ่งได้มีการรายงานไว้ว่าก่อนที่แม่ไก่จะวางไข่ จะมีการหลั่งฮอร์โมน และมีการเปลี่ยนแปลงของกระแสไฟฟ้าภายในเซลล์ทำให้เกิดการชักนำเมคซีให้มากระจายตามผิวหนัง ข้อมูลที่ได้จากการเปลี่ยนสีผิวบริเวณใบหน้า เป็นการบ่งบอกภาระกิจที่ต้องดำเนินการในขั้นต่อไป คือจัดเตรียมรังสำหรับวางไข่ การจัดเตรียมรังสำหรับให้ไก่อวางไข่ต้องใช้ทักษะพอสมควร เพราะถ้ารองรับมากเกินไปจะทำให้มีความร้อนสูงไข่อาจเน่าได้ และถ้ารองรับน้อยเกินไปอาจทำให้ไข่ฟักไม่เป็นตัว แต่อย่างไรก็ตาม การเลือกที่วางไข่เป็นหน้าที่ของตัวผู้ที่จะเป็นผู้เลือกรังให้ตัวเมียเพื่อการวางไข่ ดังนั้นเจ้าของไก่ จะต้องเตรียมรังให้กับตัวเมียมากกว่า 1 รังต่อตัว ความรู้เรื่องนี้เป็นเรื่องที่สำคัญมากเพราะเกี่ยวข้องกับผลผลิตที่ได้ เมื่อไก่อวางไข่แล้วจะมีการตรวจสอบไข่เป็นระยะ โดยการเขย่าไข่ ถ้าเขย่าแล้วเกิดเสียง แสดงว่าไข่ฟักไม่เป็นตัวให้คัดออก ขณะฟักไข่แม่ไก่จะลงจากรังมากินอาหารเป็นระยะ ยกเว้นก่อนที่ไข่จะฟักเป็นตัวประมาณ 3 วัน แม่ไก่จะไม่ลงมากินอาหารเลย ซึ่งเป็นการส่งสัญญาณให้กับผู้เลี้ยง ที่จะต้องจัดเตรียมสุมสำหรับการอนุบาลลูกไก่ ระบบการเลี้ยงเช่นนี้ ทำให้ผู้เลี้ยงมีความรู้สึกผูกพันกับไก่อภาระต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น จึง เปรียบเสมือนงานประจำที่ทำด้วยความเต็มใจ เพลินเพลินไปกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ในบางชนเผ่า เช่น แสก ส่วนใหญ่จะเก็บไข่ไก่กินในฤดูหนาว ช่วงเดือนตุลาคม ถึงเดือน มกราคม เพราะภูมิอากาศที่ชนเผ่าแสกอาศัยอยู่ (จังหวัดนครพนม) มีอากาศหนาวเย็น ไก่อฟักไข่ออกเป็นตัวได้น้อย ประกอบกับเป็นช่วงที่มีโรคระบาดมากวิธีการจัดการเช่นนี้จัดได้ว่าเป็น

วิธีการที่ดี เนื่องจากในระยะนี้อาหารตามธรรมชาติ มีไม่มาก การเก็บไข่ไว้เพื่อการบริโภค จึงเป็น แหล่งอาหารที่ดีของครวเรือน

5) การเลี้ยงดูลูกไก่และไก่รุ่น เมื่อลูกไก่ฟักออกมาจากไข่แล้ว แม่ไก่จะพาลูกลง จากรังฟัก พบว่าในทุกชนเผ่านิยมอนุบาลลูกไก่ โดยการขังไว้ในสุ่มรวมกับแม่ไก่ ประมาณ 1 อาทิตย์ จากนั้นจึงปล่อยให้ออกหากินเอง แม่ไก่จะแยกจากลูกไก่ เมื่อลูกไก่อายุประมาณ 40-45 วัน ซึ่งเป็นระยะที่แม่ไก่จะผสมพันธุ์ได้ใหม่ ในกรณีที่มีความต้องการใช้ไก่เพิ่มขึ้น ตามภูมิปัญญา พื้นบ้าน จะมีการแยกแม่ไก่ออกจากลูกไก่เมื่อลูกไก่อายุได้ประมาณ 7 วัน จากนั้นจะนำแม่ไก่ไปจุ่ม น้ำ ซึ่งทำให้แม่ไก่พร้อมที่จะผสมพันธุ์ได้อีกครั้งหนึ่ง การนำแม่ไก่ไปจุ่มน้ำทำให้อุณหภูมิใน ร่างกายเปลี่ยนแปลง ทำให้เกิดภาวะเครียดในแม่ไก่ ซึ่งมีผลทำให้แม่ไก่หยุดกินอาหาร ไประยะหนึ่ง การดำเนินการเช่นนี้สอดคล้องกับรายงานของ Kadono, Besch and Usami (1981) พบว่าการเพิ่ม หรือลดอุณหภูมิของร่างกายในไก่ไข่ โดยวิธีการอดอาหารมีผลต่อการหลั่งฮอร์โมน LH และ progesterone เช่นเดียวกับงานวิจัยของ Hussein (1996) ที่ได้ทำการทดลองในสัตว์ปีกพบว่าการอด อาหารมีผลต่อสภาพร่างกายในการวางไข่ ดังนั้นการนำไก่ไปจุ่มน้ำอาจก่อให้เกิดความเครียดในแม่ ไก่ เพราะไก่เป็นสัตว์ที่ไม่ชอบน้ำ ทำให้แม่ไก่อยู่ในภาวะเครียด ไม่อยากกินอาหาร ในระยะนี้ ร่างกายจึงมีการปรับสมดุลของฮอร์โมนใหม่ แม่ไก่จึงกลับมาอยู่ในภาวะที่จะรับการผสมพันธุ์ใหม่ ได้อีกครั้งหนึ่ง การนำแม่ไก่จุ่มน้ำจะทำให้แม่ไก่เข้าสู่ช่วงที่พร้อมจะผสมพันธุ์ได้เร็วกว่าปกติ ประมาณ 20-25 วัน

6) การป้องกันโรค ในการเลี้ยงไก่แบบภูมิปัญญาพื้นบ้านไม่ได้ให้ความสนใจ ในการป้องกันโรคโดยการฉีดวัคซีน แต่จะมีระบบป้องกันโรค โดยให้สมุนไพรร่วมไปกับน้ำดื่ม การ ดายของไก่เกิดขึ้นทุกปี ปีละ 2 ครั้ง ในช่วงเปลี่ยนฤดูกาล จนชาวบ้านถือว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นตาม ธรรมชาติ หรือเป็นการให้ธรรมชาติเป็นผู้ดำเนินการคัดเลือกตัวที่แข็งแรงให้คงสายพันธุ์อยู่ต่อไป ส่วนใหญ่ไม่มีการรักษาไก่ที่เจ็บป่วย ยกเว้นบางโรค เช่น

-ไก่ตาตุ่ม ซึ่งจะปรากฏในไก่อายุประมาณ 1 เดือน เป็นระยะที่กำลังจะ หย่าจากแม่ อาการตาตุ่มใกล้เคียงกับฝีดาษ แต่ตาตุ่มจะเกิดเฉพาะบริเวณหนังตา ทำให้ตาปิด ไก่จะ กินอาหาร ไม่ได้ วิธีแก้ไขให้ใช้ผลพริกสด ๆ หักแล้วฉีดยาบริเวณด้านในของเปลือกตา วิธีการนี้พบว่าใช้ ในทุกชนเผ่า

-ไก่ขาหัก ทุกชนเผ่าใช้ใบตะไคร้พันขาที่หัก จากการศึกษาพบว่าประมาณ 1 อาทิตย์ กระดูกที่หักสามารถเชื่อมติดกันได้

-การกำจัดไรจากรังวางไข่ ในการจัดทำรังให้ไก่วางไข่ส่วนใหญ่มีการรอง รังด้วยสมุนไพรเพื่อป้องกันการรบกวนจากโรคนิดต่าง ๆ เช่น ใบตะไคร้ ใบยูคาหรือใบกระเพรา เป็นต้น เมื่อแม่ไก่พาลูกลงจากรัง วัสดุรองรังทั้งหมดจะถูกเผาทิ้ง เป็นการตัดวงจรชีวิตของไรแบบ หนึ่ง จากการศึกษาของ Njunga (2005) พบว่าปรสิตภายนอกร่างกายไม่มีผลต่อน้ำหนักตัวของไก่

พื้นเมืองแต่มีผลต่อน้ำหนักของไข่ โดยได้อภิปรายไว้ว่าการที่น้ำหนักตัวไม่ลดลงทั้ง ๆ ที่มีปริมาณจะเป็นเพราะไก่พื้นเมือง มีการกินอาหารตลอดเวลา (*al libitum*) จึงทำให้มีการชดเชยพลังงานในส่วนที่ถูกปรสิตแย่งไป

ในปัจจุบันมีหลายครอบครัวที่ใช้น้ำหนักชีวภาพในการเลี้ยงไก่พื้นเมือง โดยเฉพาะในชนเผ่าเขมรและชนเผ่าผู้ไท เนื่องจากคนกลุ่มนี้ได้รับการฝึกอบรมมาจากสำนักงานการเขตรและนำมาใช้กับการเพาะปลูกได้ผลดี การใช้น้ำหนักชีวภาพในสวนและบริเวณรอบบ้านพบว่าผลดีต่อสุขภาพของไก่ เพราะเมื่อไก่ไปคุ้ยเขี่ยบริเวณที่มีการรดด้วยน้ำหมักชีวภาพ ทำให้ไก่ได้รับน้ำหมักชีวภาพไปด้วย ทำให้อัตราการตายของไก่ลดลง จากการสัมภาษณ์ชนเผ่าเขมร ผู้ไทและชนเผ่าลาว ในจังหวัดชัยภูมิ พบว่าเมื่อมีการใช้น้ำหมักชีวภาพ ไม่พบว่าการตายของไก่จากโรคระบาดประจำปี มาถึง 5 ปี ติดต่อกัน

7) การวิเคราะห์ต้นทุนการผลิต จากการศึกษาในเชิงเศรษฐศาสตร์แบบทุนนิยม พบว่าการเลี้ยงไก่พื้นเมืองก่อให้เกิดผลกำไร 2,256 บาท ภาค (ผนวก ข) แต่ในความเป็นจริงแล้วการเลี้ยงไก่พื้นเมืองเพื่อการค้า หรืออุตสาหกรรมขนาดใหญ่คงเป็นไปได้ยาก เนื่องจากมีข้อจำกัดหลายประการ ได้แก่ ชนิดพันธุ์ที่ไม่อาจกักขังได้ สภาพที่เลี้ยง แต่ในความเป็นจริงแล้วตัวเลขที่ได้ไม่สามารถนำมาเป็นดัชนีชี้วัดได้ว่าถ้ามีการส่งเสริมให้เลี้ยงไก่พื้นเมืองเพิ่มขึ้นจะทำให้ประชาชนในชนเผ่าต่างๆมีเงินสดในมือมากขึ้น ตัวเลขที่ทางนักวิชาการมองเห็นว่าเป็นกำไรที่เกิดขึ้นจากการเลี้ยงไก่นั้นไม่สามารถนำมาคิดเป็นต้นทุนในเชิงเศรษฐศาสตร์ภาคทุนในปัจจุบันได้อันเนื่องมาจากปัจจัยหลายอย่าง

ประการแรก พื้นฐานการเลี้ยงไก่ของเกษตรกรชนเผ่าต่าง ๆ นั้นไม่ได้เน้นการเลี้ยงเพื่อเป็นเศรษฐกิจหลักในครัวเรือน แต่เป็นการเลี้ยงเพื่อใช้ไก่ในพิธีกรรมและเป็นอาหารในฤดูกาลที่ต้องใช้แรงงานมากต้องเลี้ยงดูผู้คนที่มาช่วยงานจึงใช้ไก่เป็นอาหาร

ประการที่สอง การเลี้ยงไก่พื้นเมืองเป็นการเลี้ยงแบบปล่อยส่วนใหญ่ ไก่สามารถหาอาหารเองได้โดยไม่ต้องคอยให้อาหารเหมือนไก่พันธุ์ที่เลี้ยงแบบฟาร์ม และการเลี้ยงไก่ของชาวบ้านจะเลี้ยงในปริมาณที่พอเหมาะต่อการบริโภคและใช้ประโยชน์ในแต่ละปีเท่านั้นไม่เลี้ยงในจำนวนมาก เพราะจะเกิดเป็นภาระในการดูแล เพราะปัจจุบันถูกจำกัดด้วยเวลา และสถานที่เลี้ยง ดังนั้นการเลี้ยงไก่พื้นเมืองจึงเป็นการเลี้ยงแบบปล่อยทำให้ไม่เป็นภาระในการเลี้ยงไก่ การคิดค่าแรงงานจากการเลี้ยงไก่ ในเชิงเศรษฐศาสตร์จึงใช้ไม่ได้

ประการที่สาม การเลี้ยงไก่พื้นเมืองเป็นการเลี้ยงที่สืบทอดกันมาช้านานและเป็นการเลี้ยงด้วยความรัก มีความใกล้ชิดกับไก่ ซึ่งจะมีผลพลอยได้เกิดขึ้นจากไก่ เช่น การได้ไข่บริโภค แต่จริงๆ แล้วชาวบ้านไม่นิยมบริโภคไข่ไก่ (นิยมกินไข่เป็ดมากกว่า) การขายมูลไก่ ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากมูลไก่โดยการนำไปใส่ผักที่ปลูกตามบ้านไม่ขายมูลไก่ เพราะมีปริมาณน้อยผลพลอยได้ที่สำคัญ

คือการควบคุมแมลงในชุมชน ดังนั้นผลพลอยได้เหล่านี้จึงไม่เป็นเหตุผลที่จะนำมาคิดในเชิงหลักเศรษฐศาสตร์ได้

4. ประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับไถ่พื้นเมือง

พิธีกรรมที่มีการใช้ไถ่พื้นเมืองเป็นองค์ประกอบและยังปรากฏอยู่ในสังคมปัจจุบันได้แก่ การใช้ไถ่เป็นองค์ประกอบในการเลี้ยง ผีปู่ตา ผีตาแฮก งานแต่ง การสู่ขวัญ การโยนไข่หาที่เผาศพ

1) พิธีบวงสรวงผีปู่ตา เป็นพิธีกรรมที่พบได้ในทุกชนเผ่า พิธีนี้จะปฏิบัติ 2 ครั้ง ในรอบปีในเดือน 6 ก่อนลงทำนา และในเดือน 3 ก่อนเอาข้าวขึ้นเล้า ไถ่ที่ใช้ในพิธีต้องเป็นไถ่พื้นเมืองที่เลี้ยงอยู่ภายในหมู่บ้าน ไถ่ที่นำไปบวงสรวงจะถูกนำมาทำพิธีเลี้ยงคางไถ่ โดยมีเฒ่าจ้ำ (ซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับการคัดเลือกจากชุมชนให้เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมและติดต่อสื่อสารกับผีปู่ตา) เป็นผู้ดำเนินการ จากรายงานของอุษา กลิ่นหอมและคณะ (2540) กล่าวไว้ว่า คางไถ่คือกระดูกอ่อนที่เป็นส่วนของขากรรไกรล่าง การเจริญเติบโตของกระดูกชิ้นนี้ ขึ้นอยู่กับอาหารที่ร่างกายได้รับ ถ้าได้รับอาหารที่มีคุณภาพดี กระดูกจะมีรูปร่างสวยงาม คำทำนายที่เกิดขึ้นคือประชาชนในชุมชนจะอยู่ดีมีสุข แต่ถ้าได้รับอาหารไม่ดีกระดูกนี้จะมีรูปร่างบิดเบี้ยว คำทำนายที่เกิดขึ้นจะเป็นไปในลักษณะที่ตรงกันข้าม พิธีกรรมนี้ในแนวความคิดทางตะวันตก คือการใช้สิ่งมีชีวิตเป็นตัวชี้วัดคุณภาพของสิ่งแวดล้อม เนื่องจากไถ่คู้ยเขี่ยอาหารที่อยู่รอบ ๆ หมู่บ้านกินตลอดเวลา ถ้าพื้นดินในหมู่บ้านอุดมสมบูรณ์ การเจริญเติบโตของกระดูกคางไถ่ก็จะดีไปด้วย แต่ถ้าดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ย่อมต้องมีผลกระทบต่อสุขภาพไถ่

2) พิธีบวงสรวงผีตาแฮก เป็นพิธีกรรมที่พบในชนเผ่าลาวที่มีขึ้นใน 2 โอกาส คือ

- ก่อนทำนา จะมีการทำนาแปลงขนาดเล็ก ที่สามารถปลูกข้าวได้ 7-14 คัน เมื่อปลูกข้าวแล้วจะมีการตั้งศาลเพียงตาที่ทำด้วยไม้ไผ่สูงประมาณ 1 ศอก เพื่อใช้วางไถ่ในพิธีบวงสรวง การทำนาให้ผีตาแฮกในอดีตจะทำก่อนทำนาผืนใหญ่ประมาณ 1 เดือน คันข้าวเมื่อมีอายุประมาณ 1 เดือน จะมีแมลงส่วนหนึ่งลงมากิน แมลงเมื่อลงทำลายนาของผีตาแฮก ก็จะจบวงจรของชีวิตในการระบาดในปีนั้นทำให้ศัตรูของข้าวในนาแปลงใหญ่ลดลง ในช่วงนี้มักมีการนำไถ่พื้นเมืองไปเลี้ยงตามนา ไถ่พื้นเมืองเป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งในการช่วยควบคุมประชากรของแมลงตามไร่ นา แต่ในปัจจุบันการทำนาให้ผีตาแฮกเปลี่ยนไป ส่วนใหญ่จะทำนาให้ผีตาแฮกก่อนทำนาผืนใหญ่ประมาณ 2-3 วัน ผลในการควบคุมประชากรของแมลงที่เป็นศัตรูของข้าวจึงไม่เห็นเป็นรูปธรรม

- การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของไร่นา เช่นเปลี่ยนแปลงคันแทนา เปลี่ยนแปลงทิศทางการไหลของน้ำเข้านา ในพิธีกรรมนี้ไม่มีการใช้ไถ่ แต่จะเป็นการบวงสรวงด้วยอาหารคาวหวาน และมีการเชิญผู้นำของชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศมาร่วมกันทำพิธี ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่สามารถลดความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในชุมชนได้เป็นอย่างดี เพราะในขณะที่ประกอบพิธีจะมีการอภิปรายถึงผลดีผลเสียในการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศ และมีการเสนอแนวทางที่เหมาะสมในการดำเนินการ

3) พิธีแต่งงานและพิธีบายศรีสู่ขวัญ ในชนเผ่าผู้ไท และกะเลิงถือว่ามีความสำคัญมากในการใช้ไก่พื้นเมืองประกอบพิธีแต่งงาน เพราะจะมีการใช้ลักษณะของขาไก่ประกอบพิธีการเสีงทายอนาคตของคู่บ่าวสาว ส่วนพิธีบายศรีสู่ขวัญต้องใช้ไข่ที่ออกมาใหม่ๆ ดั้มประกอบการทำพิธี

4) พิธีโยนไข่หาที่ฝังหรือเผาศพ พิธีกรรมนี้ยังปรากฏในชนเผ่า เขมร เขอ กะเลิง นครไทลาว (อำนาจเจริญ) และชาวนน ในพิธีกรรมนี้ผู้เผาศพในหมู่บ้านจะเป็นผู้ประกอบพิธี โดยทำการโยนไข่ลงบนพื้นดิน ถ้าไข่แตกในบริเวณใดแสดงว่าสามารถฝังบริเวณนั้นฝังหรือเผาศพได้ แต่ถ้าโยนไข่ลงไปแล้วไข่ไม่แตก แสดงว่าบริเวณนั้นมีเจ้าของ ต้องเปลี่ยนที่โยนใหม่ ไข่ที่นำมาใช้ในการประกอบพิธีจะต้องเป็นไข่ที่ออกมาใหม่ๆ

5. พลวัตของภูมิปัญญาในการเลี้ยงไก่พื้นเมือง

ในอดีตการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของแต่ละชุมชน มีกลวิธีในการบริหารจัดการ อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการสร้างให้มีจิตสำนึกร่วมกันของชุมชน ความใส่ใจของคนในชุมชนให้เห็นคุณค่าของไก่พื้นเมืองที่จะสามารถอำนวยความสะดวกต่อการดำเนินชีวิตของคนชุมชนได้อย่างต่อเนื่องครบวงจร ประกอบกับการส่งเสริม ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ที่สืบทอดเป็นมรดกมาในรูปแบบของ "กะล่ำ" หรือข้อห้าม หรือความเชื่อ เพื่อเป็นคำสอนและคัดกรองเอาแต่สิ่งดีงามให้สืบทอดไปในสังคมของมนุษย์อย่างยั่งยืน แต่ในปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงของโลกที่มีเทคโนโลยีที่ทันสมัยมากขึ้น ประชากรโลกมากขึ้นทำให้การดำรงชีวิตของคนทุกคนขึ้นต้องแข่งขันกับผู้คนรอบข้าง แข่งขันกับเวลา แข่งขันกับความทันสมัย แข่งขันกับค่านิยมสมัยใหม่ทำให้หลายสิ่งหลายอย่างแตกต่างออกไปจากวิถีชีวิตแบบเดิม ๆ โดยเฉพาะ คติความเชื่อ ข้อห้าม ข้อกะล่ำ กลายเป็นเรื่องมลายหายไป ที่ สิ่งเหล่านี้อยู่กับคนในสังคมมาช้านาน ดังนั้น ปัจจุบันพบว่าภูมิปัญญาในการเลี้ยงไก่พื้นเมืองไม่ว่าจะเป็นรูปของข้อห้าม ความเชื่อเกี่ยวกับไก่พื้นเมือง จึงถูกลบเลือน ขาดการถ่ายทอดสู่รุ่นต่อ ๆ มาซึ่งสามารถมองประเด็นในการวิเคราะห์กิจกรรมการเปลี่ยนแปลงและการเคลื่อนไหวต่างๆ ของแต่ละชุมชนที่กำลังพัฒนาได้ดังนี้

1) การคัดพันธุ์ไก่พื้นเมือง จำนวนพันธุ์ของไก่พื้นเมืองที่พบในอดีตนั้นมีหลากหลายพันธุ์ และจำนวนของประชากรของไก่แต่ละพันธุ์มีมาก แต่ในปัจจุบันพันธุ์ของไก่พื้นเมืองพบว่าทั้งจำนวนพันธุ์และจำนวนของประชากรลดลงและบางพันธุ์มีแนวโน้มในการสูญพันธุ์ไปจากชุมชน เช่น ไก่ดำ จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ต้องมามองย้อนกลับไกว่าทำไมจำนวนของพันธุ์ไก่พื้นเมือง และจำนวนประชากรของไก่พื้นเมืองต้องพบกับวิกฤติที่หลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นนี้ จากการศึกษาพบว่า ความแตกต่างของไก่พื้นเมืองในแต่ละพันธุ์มีความแตกต่างกัน เช่น แหล่งที่อยู่อาศัย ขนาดตัว นิสัย และความต้านทานโรค ซึ่งในปัจจุบันวัตถุประสงค์หลักของการเลี้ยงไก่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ในอดีตมีการ เลี้ยงไก่พื้นเมืองเพื่อใช้ในงานพิธี และประกอบพิธีกรรม แต่ปัจจุบันวัตถุประสงค์ของการเลี้ยงไก่พื้นเมืองเป็นการเลี้ยงเพื่อบริโภค และเศรษฐกิจ ซึ่งสิ่งเหล่านี้

ทำให้พันธุ์ไก่พื้นเมืองที่เคยมีหลากหลาย ลดน้อยลง เพราะบางชนิดเช่น ไก่หยอง ไก่คอล่อน ไม่เป็นที่ต้องการของตลาด

2) ความเชื่อเกี่ยวกับไก่ ในอดีตเชื่อว่าไก่ร้องกะดักในตอนหัวค่ำ ไม่ดี เป็นลางร้ายต้องแก้เคล็ดโดยการฆ่าไปถวายพระ หรือเอาไปปล่อยวัด จากการวิเคราะห์พบว่าไก่ที่ร้องในตอนหัวค่ำเป็นไก่ที่ตื่นตกใจง่าย ทุกครั้งที่ร้องมีผลกระทบทำให้พฤติกรรมของฝูงรวม เกิดความเครียด ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะที่ไม่ดี ต้องทำการคัดทิ้งออกจากฝูง การสังเกตไก่ที่มีลักษณะเช่นนี้ต้องมีเวลาในการสังเกตไก่ในตอนหัวค่ำ แต่ปัจจุบันคนส่วนใหญ่ต้องทำงานหนัก กลับบ้านดึกไม่มีเวลาดูแลเอาใจใส่กับการเลี้ยงไก่ จึงทำให้องค์ความรู้ไม่ได้รับการปฏิบัติ คนรุ่นใหม่ไม่มีความรู้ในเรื่องเหล่านี้แล้ว รวมถึงสมาชิกในครอบครัว เช่น ผู้เฒ่า ผู้แก่ ที่อยู่กับบ้านก็ไม่มีเวลาในการดูแลไก่เพราะต้องมีการะในการเลี้ยงหลาน สิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการเลี้ยงและการคัดพันธุ์ไก่พื้นเมืองที่ลดลงจากอดีตและมีโอกาสภูมิปัญญาสูญหายไปจากชุมชนอย่างแน่นอนในอนาคตและความเชื่อที่เป็นการพยากรณ์เพื่อหาวิธีการวางแผนจัดการ เช่น ถ้าวันไหนไก่ดากปีกหรือดากขน เชื่อว่าวันนั้นฝนจะตก ความเชื่อเรื่องนี้สามารถบอกได้ว่า จะมีการวางแผนที่จะตากข้าววันไหน ดากพริกหรือไม่ รวมถึงจะซักเสื้อผ้า ดากเสื้อผ้าที่ไหนถึงจะไม่โดนฝน เหล่านี้เป็นการพยากรณ์ที่มีประโยชน์ต่อการปฏิบัติ ซึ่งในอดีตความเชื่อเรื่องนี้พบทุกคนเผ่าที่ได้ทำการศึกษา แต่ในปัจจุบันความเชื่อเหล่านี้พบได้ในบางชุมชน แต่บางชุมชนแม้ว่าจะมีความรู้ในเรื่องนี้ แต่ไม่เชื่อและไม่ปฏิบัติตาม

3) การบริโภคไก่พื้นเมืองเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มองเห็นชัดเจนในสังคมปัจจุบัน คนมองไก่ในด้านที่เป็นอาหารประจำวันมากขึ้น การมองภาพว่าไก่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ขาดความเชื่อมโยงในเชิงวัฒนธรรม สังคม และการอยู่รอดของชุมชน เหมือนกับการมองดินในอดีตว่ามีพระแม่ธรณีสิงสถิตย์อยู่ เมื่อจะทำอะไรกับดินจะต้องทำอย่างมีจิตสำนึกที่จะไม่ก่อให้เกิดความกระทบกระเทือนต่อพระแม่ธรณี แต่คนปัจจุบันมองว่าดินเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต กิจกรรมที่ทำกับดินจึงเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบอย่างมากมาย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงตรงนี้ทำให้ ความเชื่อที่แฝงด้วยคำสอน คติเตือนใจต้องถูกลบเลือนจากสังคมในปัจจุบัน และจะรับคำนิยามจากข้างนอกเข้ามาแทนที่ที่ทำให้ความเชื่อของการครองตน ความเชื่อของการประพฤติปฏิบัติผิดศีลธรรมอันดีงามของบรรพบุรุษที่มีในอดีต ดังนั้นข้อห้ามที่มีพร้อมกับคำสอนจึงเป็นเรื่องที่ล้าสมัย สำหรับคนหนุ่มสาวในปัจจุบัน เป็นต้นว่า ผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงานห้ามกินดินไก่ เพราะจะทำให้แย่งสามีคนอื่น จากคำสอนข้อห้ามนี้ เราสามารถวิเคราะห์ได้ว่า ข้อห้ามนี้เป็นกลวิธีหนึ่งที่ทำให้หญิงสาวที่ยังไม่แต่งงานมีมารยาทในเวลารับประทานอาหาร เพราะถ้าหญิงสาวกินดินไก่อันวิธีการกินนั้นดูไม่สุภาพ เพราะดินไก่แข็ง เหนียวยากต่อการกิน และเป็นภาพที่ไม่น่ารักสำหรับผู้หญิงไม่ว่ายุคไหน สมัยใด ดังนั้นในการปลูกฝังวิธีการต่างๆ ให้โยงเข้ากับการประพฤติ ปฏิบัติที่ดีงามเป็นอีกหนึ่งวิธีที่จะใช้ในการดูแล ระเบียบ แบบแผนของชุมชนได้

4) การดูแลรักษาโรค วิธีชีวิตในอศิศมีการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพไก่ไม่น้อยกว่า 54 ตำรับ (รายละเอียดในภาคผนวก ข) แต่ในปัจจุบัน ความนิยมในการใช้สมุนไพรลดลง เนื่องจากปัจจุบันสมุนไพรเหล่านั้นหายากขึ้น ปาลลดลง คนรุ่นใหม่ไม่รู้จักสมุนไพรเหล่านั้น ประกอบกับการมีถนนเข้าสู่ชุมชน ทำให้มีโรคต่าง ๆ เข้าไปสู่ชุมชนได้มากขึ้น แต่การพัฒนาองค์ความรู้ในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคที่เข้ามาใหม่ไม่มี ทำให้ภูมิปัญญาด้านนี้ลดลง หรือมีการปรับเปลี่ยนไป เช่น การใช้ใบยูคารองรังเพื่อไล่ไร ซึ่งพบเห็นได้ในทุกชนเผ่าที่มีการปลูกยูคา และการพัฒนาสมุนไพรให้อยู่ในรูปแบบที่พร้อมใช้หรือใช้ได้สะดวกรวดเร็วขึ้นมีน้อย เพราะการใช้สมุนไพรในการรักษาในสมัยก่อนมีขั้นตอนที่ยุ่งยาก เก็บได้ไม่นาน จึงทำให้ในปัจจุบันคนจึงหันมาใช้ยาแผนปัจจุบันตามร้านขายยาแผนปัจจุบันทั่วไป ซึ่งสิ่งนี้เป็นเรื่องที่น่าเสียดายด้านนักวิชาการ หมอยาพื้นบ้าน ไม่แสดงให้คนทั่วไปเห็นว่าการใช้สมุนไพรเป็นผลิตภัณฑ์ตัวสัตว์เลี้ยงเอง ต่อผู้เลี้ยงและผู้บริโภค ดังนั้นสิ่งที่สำคัญควรมีการศึกษาเพิ่มเติม เพื่อพัฒนาสมุนไพรที่มีในปัจจุบันให้สะดวกในการใช้รักษา สะดวกในการหา และยืดอายุการใช้งานให้มากขึ้น เพื่อคงอยู่ซึ่งภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพไก่พื้นเมืองให้คงอยู่คู่กับคนไทยตลอดไป

ถ้าไม่มีไก่พื้นเมืองจะเกิดอะไรขึ้นกับวิถีชีวิตชุมชน

ไก่พื้นเมืองมีความผูกพันและเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชนมาไม่น้อยกว่า 6,000 ปี ในสถานการณ์ปัจจุบันการระบาดของไข้หวัดนกซึ่งเป็นผลพวงมาจากการเลี้ยงไก่ในระบบฟาร์มไก่มีความเครียดสูงก่อให้เกิดการระบาดของไข้หวัดนกไปสู่ไก่พื้นเมือง ถึงแม้ไก่พื้นเมืองจะมีอัตราการตายจากโรคนี้ไม่มาก แต่ถูกมองว่าเป็นแหล่งกักเก็บโรคที่สำคัญ เมื่อมาถึงจุดนี้หลายฝ่ายได้มีความเห็นว่าควรให้เลิกเลี้ยงไก่พื้นเมืองในระบบการเลี้ยงแบบพื้นบ้าน หรือให้มีการเปลี่ยนแปลงการเลี้ยงไก่พื้นเมืองไปเป็นระบบฟาร์มแทน ถ้าหลักการนี้เป็นที่ยอมรับผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อวิถีชีวิตของชุมชนจะบังเกิดขึ้นใน 2 ระดับ คือ

1. ผลกระทบทางตรง วิถีชีวิตของชุมชนจะถูกเปลี่ยนแบบพลิกฝ่ามือ เมื่อชาวบ้านไม่มีไก่อยู่ในครอบครอง ความยากจนจะขยายวงมากขึ้น เพราะแหล่งเงินสดจะขาดมือ ถ้าจะส่งเสริมให้มีการเลี้ยงแบบระบบฟาร์ม ขณะนี้ยังไม่มีพันธุ์พื้นเมืองที่นำมาขังคอกได้ ภาระค่าใช้จ่ายในการดูแลเป็นภาระหนักที่ชาวบ้านไม่มีหนทางที่จะดำเนินการได้ วิถีชีวิตที่เคยมีหลักประกันจะสูญสิ้นไป

2. ผลกระทบทางอ้อม ภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณี หรือการใช้ไก่เป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพสิ่งแวดล้อม จะสูญหายไป ความรู้ที่เป็นแบบบูรณาการผสมผสานในการจัดการสิ่งแวดล้อมก็จะสูญหายไปด้วย เหตุการณ์เช่นนี้ เปรียบได้กับการอพยพคนที่เคยอยู่ในที่ลุ่ม มีอาชีพทำนาในที่ลุ่มมาหลายชั่วอายุคน ให้ย้ายขึ้นไปอยู่ในที่ดอน เพื่อต้องการใช้พื้นที่เดิมเป็นที่รองรับน้ำในการสร้างเขื่อน การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต เช่นนี้ เป็นการทำลายวิถีชีวิตดั้งเดิมทั้งหมดทั้งไป การปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมใหม่ ระบบนิเวศใหม่ เพื่อส่งสมภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตต้องใช้เวลาอีกหลายชั่ว

อายุคน ในช่วงเปลี่ยนถ่ายวิถีชีวิตชุมชนต้องประสบกับปัญหานานัปการ เปรียบได้กับการเสียดสละวิถีชีวิตของชุมชนเพื่อให้คนอีกกลุ่มหนึ่งได้มีเครื่องอำนวยความสะดวกในชีวิตมากขึ้น การวินิจฉัยสั่งการในการดำเนินงานในเรื่องนี้จึงเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่มาก ถ้ามีการสั่งการให้เลิกเลี้ยงหรือเปลี่ยนวิธีการเลี้ยงไปเป็นระบบฟาร์มเท่ากับทำลายวิถีชีวิตของคนกลุ่มหนึ่ง เพื่อให้คนอีกกลุ่มหนึ่งได้รักษาผลประโยชน์ของตนไว้ สถานการณ์เช่นนี้ จึงเป็นเรื่องท้าทายต่อผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ที่ต้องร่วมกันหาจุดสมดุลที่ทำให้ทุกฝ่ายมีความเสียหายหรือได้ประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อมูลพื้นฐานทางด้านพันธุ์ไก่พื้นเมืองของไทยมีน้อยมาก ไม่เพียงพอต่อการวางแผนจัดการ จึงเห็นสมควรที่จะให้มีการศึกษาเพิ่มเติม
2. ควรให้มีการศึกษาวิจัยการใช้สมุนไพรในการดูแลสุขภาพไก่พื้นเมือง โดยการต่อยอดจากภูมิปัญญาเดิม
3. ควรจัดให้มีการศึกษาวิจัยรูปแบบการเลี้ยงตามภูมิปัญญาที่เปลี่ยนไปของชุมชน เช่นการใช้ น้ำหมักชีวภาพ ระบบการวางแผนป้องกันโรคโดยการใช้สมุนไพร
4. การผลิตสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์ให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชุมชนกับไก่พื้นเมือง รวมทั้งภูมิปัญญาในการจัดการ มีความจำเป็นอย่างยิ่ง มิฉะนั้นจะทำให้เกิดมุมมองเพียงด้านเดียว จากภาครัฐหรือภาควิชาการ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เกรียงไกร โชประการ และคณะ. 2543. ไก่พื้นเมืองและไก่ลูกผสมพื้นเมือง : อดีตและปัจจุบัน.

กรุงเทพฯ. สำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ไชยา อุ้งสูงเนิน. 2533. ไก่บ้าน ไก่พื้นเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: โรงพิมพ์มิตรสยาม.

ดำรง คงประเสริฐสุข. 2542. ไก่บ้าน. กรุงเทพมหานคร. บี.บี. บ็อค.

ธงชัย สาระกุล. 2543. ไก่ป่าเมืองไทย. สี่แควการพิมพ์ อ.เมือง จ.นครสวรรค์.

สถาบันภาษาและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยมหิดล www.sac.or.th/database/ethnic/

สมชัย จันทะสวาท. 2530. การปรับปรุงพันธุ์สัตว์. ภาควิชาสัตวบาล คณะเกษตร

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. กรุงเทพฯ.

สวัสดิ์ ธรรมบุตร ศิริพันธ์ โมราอบ บุญศักดิ์ เกียรติภมิลพัทธ์ และอัมพร ธรรมบุตร. 2545. คู่มือการเลี้ยงไก่พื้นเมือง. กองบำรุงพันธุ์สัตว์ กรมปศุสัตว์. กรุงเทพฯ.

สุพจน์ รอดคำเนิน 2542 การเลี้ยงไก่พื้นเมือง อักษรสยามการพิมพ์ กรุงเทพฯ.

สุวรรณ เกษตรสุวรรณ. 2519. การเลี้ยงไก่. โรงพิมพ์คุรุสภา. กรุงเทพฯ.

อุษา กลิ่นหอม และคณะ. 2545. ภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานในการดูแลรักษาสัตว์เลี้ยง.

มหาสารคาม : สถาบันวิจัยลุ่มภูเขามหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

อภิชัย รัตนวราหะ. 2541. ไก่พื้นเมือง สัตว์เศรษฐกิจระดับชาวบ้าน. กรุงเทพฯ: มติชน.

อังฉรา จันทะฉาย. 2542. การวางแผนกลยุทธ์และนโยบายธุรกิจ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Atkinson, R. & Flint, F. 2001. Accessing Hidden and Hard-to-Research Populations: Snowball Research Strategies. Department of Sociology, University of Surrey, Guildford, GU7 5XH, United Kingdom.

D.I. Jarvis, L. Meyer, H. Klemick, L. Guarino, M. Smale, A.H.D. Brown, M. Sadiki, B. Sthapit and T. Hodgkin 2000 A Training Guide for In Situ Conservation On-Farm: Version 1 Development Cooperation(Netherlands Ministry of Foreign Affairs), FAO(Food and Agricultural Organization of the United Nations), GRST (Genetic Resources Science and Technology Group), GTZ(Deutsche Gesellschaft fr Technische Zusammenarbeit), IDRC(International Development Research Center), SDC(Swiss Agency for Development and Cooperation).

G.R. Njunga, 2005. Ecto and haemoparasite of chickens in Malawi with emphasis on the effects of the chicken louse, Menacanthus cornutus. Department of Veterinary Microbiology and Network for Smallholder Poultry, Department, The Royal Veterinary and Agriculture

University, Dyr-laegevej 2, 1870 Frederiksberg C., Denmark. www.ponctry.kv.dk/research/msc/thesis_NJUNGA.pdf.

- H. Kadono, E. L. Besch, and E. Usami, 1981. Body temperature, oviposition, and food intake in the hen during continuous light. J Appl Physiol 51: 1145-1149.
- Hussein, AS. 1996. Induced moulting procedures in laying fowl. Word's Poultry Science Journal. 52 (2): 175-187.
- Kiyoshi Shimada and Ichiro Asai, 1979. Effects of Prostaglandin $F_{2\alpha}$ and Indomethacin on Uterine Contraction in Hens. Biology of Reproduction, 21: 523-527.
- Schliesinger, J. 2000. Ethnic Groups of Thailand: Non-Tai-Speaking Peoples. White Lotus Co., Ltd., Bangkok.
- Sthapit, B. 2004. 4 Cell Analysis Method in Traditional Knowledge Documentation: Handout for Traditional Knowledge Documentation Workshop held in Sarawak, Malaysia, 23 October-1 November 2004. IPGRI (International Plant Genetic Resources Institute).
- W.Barbara, & Z. Ben-Xiong, 1989. Did chickens go north? New evidence for domestication. World's Poultry Science Journal, 45(3) 205-218 (14).

ภาคผนวก

บทนำ

1. ความเป็นมาของโครงการ

จากแนวนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ที่มีหลักในการดำเนินงานตาม “แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” มุ่งการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับรากฐานบนพื้นฐานของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและอย่างยั่งยืนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สะสมอย่างเป็นปึกแผ่น และรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของสังคมไทย

ไก่พื้นเมืองเป็นสัตว์ที่มีความเกี่ยวพันใกล้ชิดกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนในชนบทอย่างลึกซึ้งมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่วนมากจะเลี้ยงไว้เพื่อเป็นอาหาร นับเป็นแหล่งอาหารโปรตีนที่สำคัญอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ไก่พื้นเมืองยังเป็นสัตว์เลี้ยงที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในวัฒนธรรมการเลี้ยงไว้เพื่อเกมกีฬา ดำรง คงประเสริฐสุข (2542) ; อภิชัย รัตนวราหะ (2541) ไก่พื้นเมืองเป็นสัตว์เศรษฐกิจอีกชนิดหนึ่งที่สามารถพัฒนาศักยภาพในการผลิตให้ได้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เนื่องจากไก่พื้นเมืองเป็นสัตว์ที่เป็นที่ต้องการของตลาดและมีแนวโน้มที่จะมีการขยายตัวทางการตลาดเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งตลาดภายในประเทศและภายนอกประเทศ จากการศึกษาของ เกรียงไกร โชประการ และคณะ (2543) พบว่าปัจจุบันศักยภาพในการผลิตไก่พื้นเมืองมีเพียง 25 -30 % ของศักยภาพที่มีอยู่ และสามารถเพิ่มศักยภาพในการผลิตได้ถึง 50-60 % แต่ระบบการเลี้ยงไก่ในชนบทส่วนมากจะเป็นการเลี้ยงตามธรรมชาติทำให้ได้ผลผลิตเพียงระดับหนึ่ง เกรียงไกร โชประการ และคณะ (2543) อย่างไรก็ตามการจะเพิ่มศักยภาพในการผลิตไก่พื้นเมืองสู่ตลาดต้องคำนึงถึงวิถีชีวิต พื้นฐานทางสังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาศักยภาพในการเพิ่มผลผลิตของแต่ละสังคมเป็นอันดับแรก นอกจากนี้การศึกษาในเรื่องของต้นทุนการผลิต ความคุ้มทุนในการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของเกษตรกรในชนบทและระบบการตลาดยังไม่มีการศึกษาอย่างจริงจัง ไซยา อู๋ยสูงเนิน (2533)

เกษตรกรในชนบทมีระบบการเลี้ยงและการดูแลสุขภาพไก่พื้นเมืองแตกต่างกันไปตามสภาพสิ่งแวดล้อม และภูมิปัญญาในแต่ละกลุ่มชน ในปัจจุบันภูมิปัญญาเหล่านี้กำลังจะดับสูญไปพร้อมกับสายพันธุ์ไก่พื้นเมือง เนื่องจากการนำเอาไก่สายพันธุ์ต่างประเทศและเทคโนโลยีการเลี้ยงแบบใหม่จำนวนมากเข้ามาใช้เพื่อผลิตไก่ในเชิงอุตสาหกรรม สายพันธุ์และองค์ความรู้ในการเลี้ยงแบบดั้งเดิมกำลังจะหมดไป จึงเห็นสมควรที่จะได้มีการรวบรวมองค์ความรู้เหล่านี้มาทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์อย่างเป็นระบบ เพื่อเสนอทางเลือกในการตัดสินใจและนำมาประยุกต์ใช้ หรือพัฒนาเทคโนโลยีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมต่อไปในอนาคต รวมทั้งช่วยให้กระบวนการพัฒนาไก่พื้นเมืองมีความสอดคล้องกับสภาพของชุมชนท้องถิ่นและความต้องการของผู้บริโภคทั้งในและต่างประเทศ

2. วัตถุประสงค์

2.1 ศึกษาภูมิปัญญาที่ใช้ในการจัดการระบบการเลี้ยงของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่พื้นเมืองในภาคอีสานซึ่งจัดเป็น 2 กลุ่ม คือ

2.1.1 กลุ่มที่เลี้ยงไว้บริโภคเองหรือเลี้ยงไว้เพื่อขายเป็นรายได้เสริม

2.1.2 กลุ่มที่เลี้ยงในเชิงพาณิชย์

2.2 ประมวลองค์ความรู้และวิเคราะห์ภูมิปัญญาที่ใช้ในการเลี้ยงและการจัดการระบบการเลี้ยงของเกษตรกรในภาคอีสาน ในประเด็นต่อไปนี้

2.2.1 ภูมิปัญญาที่สามารถนำมาเผยแพร่และใช้ประโยชน์ได้

2.2.2 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและวัฒนธรรม

2.2.3 ภูมิปัญญาที่ไม่น่าจะนำมาใช้ประโยชน์ได้จริงในสภาพแวดล้อมและสภาพการณ์สังคมปัจจุบัน

2.3 ศึกษาและวิเคราะห์ภูมิปัญญาพื้นบ้านในด้านต่างๆ ดังต่อไปนี้

2.3.1 การคัดเลือกพ่อ-แม่พันธุ์

2.3.2 ลักษณะที่พึงประสงค์

2.3.3 ระบบการเลี้ยงดู การให้อาหาร การฟักไข่ การเคลื่อนย้าย

2.3.4 การป้องกันและการรักษาโรค

2.3.5 ปัญหาและอุปสรรคของการเลี้ยง และการเลิกเลี้ยง

2.3.6 ระบบเครือข่ายของการตลาด

2.4 ศึกษาต้นทุนและวิเคราะห์ความคุ้มค่าในเชิงเศรษฐศาสตร์ตามระบบการเลี้ยงไก่พื้นเมืองของเกษตรกรภาคอีสาน รวมถึงระบบการตลาดของไก่พื้นเมืองในภาคอีสาน

3. ขอบเขตการดำเนินงาน

3.1 กลุ่มประชากร

ใช้กลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานซึ่งประกอบด้วยชนเผ่าต่าง ๆ หลากหลายชนเผ่า จากรายงานของ Schliesinger (2000) และฐานข้อมูลของสถาบันภาษาและวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยมหิดล (www.sac.or.th/database/ethnic/) พบว่าชนเผ่าที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานมีหลายชนเผ่าประกอบด้วย มอญ ชาวบน กูย กะเลิง เขมร บรู โซ่ แสกก กะเลิง ทะเวิง ม้ง เป็นต้น แต่ละชนเผ่ามีขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมและประเพณีแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม เพื่อให้ได้ภูมิปัญญาที่ครอบคลุมทั้งภาคอีสาน จึงใช้ชนเผ่าต่างๆ เป็นแหล่งข้อมูลภูมิปัญญา ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการสืบค้นภูมิปัญญาจาก 17 ชนเผ่า คือ ชนเผ่าเขมร เขอ กูย ฉ้อ ฉุย โส้ ไทพรวน ไทโคราช ชาวบน ไทดำ กะเลิง แสกก นครไท มอญ บรู ผู้ไท และลาว

3.2 วิเคราะห์ต้นทุนการผลิต ความคุ้มค่าในเชิงเศรษฐศาสตร์ และระบบการตลาดของไก่

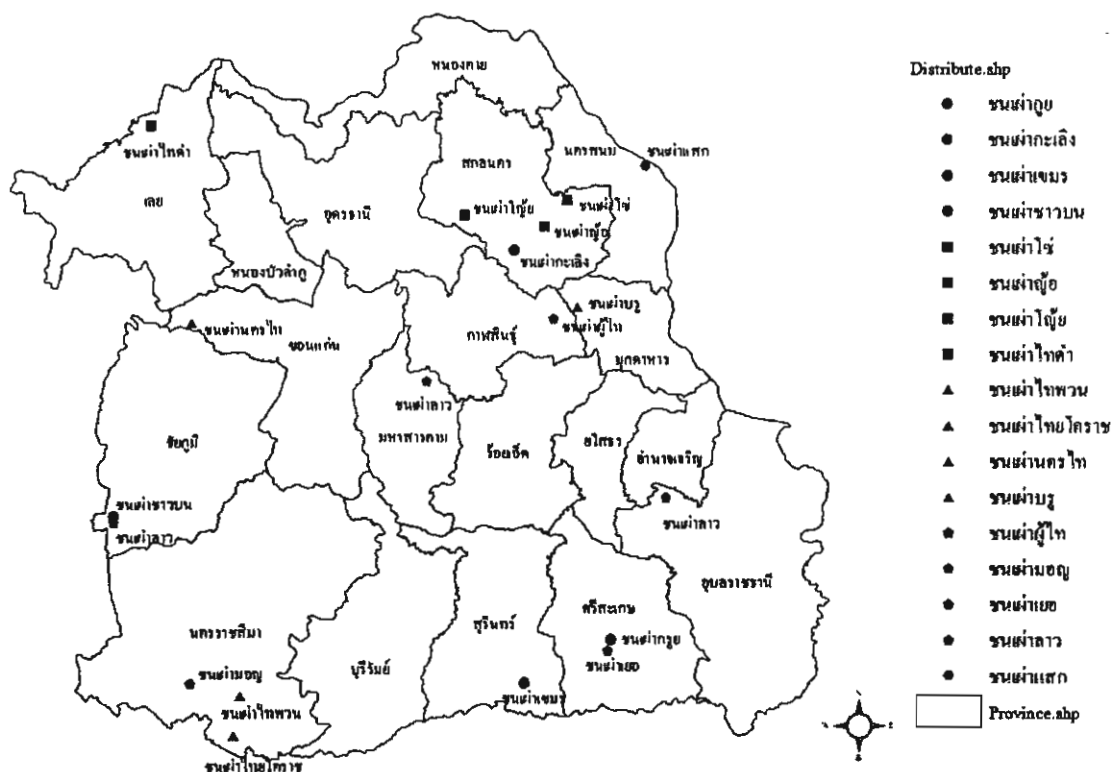
พื้นเมืองในภาคอีสาน โดยกระบวนการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ ตามขั้นตอนการวิเคราะห์ Cost-Benefit Analysis อย่างง่าย เพื่อประเมินงบประมาณในการลงทุนและจัดกลุ่มทุนระยะเวลาในการให้ผลตอบแทน ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ได้มาจากแบบสอบถามแบบมีโครงสร้าง

4. การเลือกพื้นที่ในการดำเนินงาน

การดำเนินงานในครั้งนี้ได้ดำเนินการเลือกพื้นที่ตามการศึกษาของ อุษา กลิ่นหอมและคณะ (2545) และ Schliesinger (2000) โดยใช้พื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของแต่ละชนเผ่า ที่ยังมีการดำรงชีวิตในแบบดั้งเดิม มีภาษา ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณี ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน เพื่อให้ได้ภูมิปัญญาของชนเผ่าที่อยู่ในภาคอีสาน รวมทั้งสิ้น 17 ชนเผ่า ในพื้นที่ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ชนเผ่าโซ่ ในเขตพื้นที่ อำเภอกุสุมาล จังหวัดสกลนคร
2. ชนเผ่าแสก ในเขตพื้นที่ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม
3. ชนเผ่ากะเลิง ในเขตพื้นที่ อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร
4. ชนเผ่าผู้ไท ในเขตพื้นที่ อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์
5. ชนเผ่าเยอในเขตพื้นที่ อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ
6. ชนเผ่าญ้อ ในเขตพื้นที่ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร
7. ชนเผ่าญ้อ ในเขตพื้นที่อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร
8. ชนเผ่ากูย (ส่วย) ในเขตพื้นที่อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ
9. ชนเผ่าลาว เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ในภาคอีสานเป็นชนเผ่า ลาว จึงทำการศึกษาภูมิปัญญาในเขตพื้นที่ต่าง ๆ 3 พื้นที่ คือ บ้านโคกรัง ตำบลห้วยยายจิ๋ว อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ บ้านไผ่ ตำบลไผ่ใหญ่, บ้านยางโยภาพ ตำบลยางโยภาพ, บ้านม่วงสามสิบ ตำบลม่วงสามสิบ, บ้านหนองหลัก ตำบลเหล่าบก, บ้านโนสีมา ตำบลยางโยภาพ, บ้านหนองขุ่น ตำบลยางโยภาพ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี และในเขตพื้นที่ บ้านหนองแสง ตำบลห้วยเขย ถึงอำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม
10. ชนเผ่าไทพวน ในเขตพื้นที่อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา
11. ชนเผ่าบรู ในเขตพื้นที่ อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
12. ชนเผ่ามอญ ในเขตพื้นที่อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา
13. ชนเผ่าไทคำ ในเขตพื้นที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย
14. ชนเผ่าเขมร ในเขตพื้นที่ อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์
15. ชนเผ่าชาวนน ในเขตพื้นที่อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ
16. ชนเผ่าไทยโคราช-ในเขตพื้นที่อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา
17. ชนเผ่านครไทย ในเขตพื้นที่อำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น

ดังปรากฏรายละเอียดตาม (ภาพประกอบ 1)

ภาพประกอบ 1 การกระจายของกลุ่มตัวอย่าง: 1. ชนเผ่าโซ 2. ชนเผ่าแสก 3. ชนเผ่ากะเลิง
4. ชนเผ่าผู้ไท 5. ชนเผ่าเยอ 6. ชนเผ่าญ้อ 7. ชนเผ่าไญ้ 8. ชนเผ่ากูย (ส่วย)
9. ชนเผ่าลาว 10. ชนเผ่าลาวพวน 11. ชนเผ่ามู 12. ชนเผ่ามอญ 13. ชนเผ่า
ไทดำ 14. ชนเผ่าเขมร 15. ชนเผ่าชาวนน 16. ชนเผ่าไทยโคราช 17. ชนเผ่านครไท

5. การสุ่มตัวอย่างประชากรและการเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูลทางด้านภูมิปัญญาเศรษฐกิจและการวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินการใน 5
ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ส่งแบบสอบถามไปยังปศุสัตว์จังหวัด ทั้ง 19 จังหวัด เพื่อสอบถามพื้นที่ที่มีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองในเชิงพาณิชย์

ขั้นตอนที่ 2 ดำเนินการเก็บข้อมูลพื้นฐานด้านภูมิปัญญา โดยใช้แบบสอบถาม การสุ่ม
กลุ่มตัวอย่างใช้วิธีการ Snow Ball Sampling Method (Atkinson and Flints, 2001) โดยเริ่มต้นจาก
ผู้ใหญ่วัย 60 ปีขึ้นไป คุณสมบัติของกลุ่มตัวอย่าง คือ มีประสบการณ์ในการเลี้ยงไก่พื้นเมืองมาไม่น้อยกว่า 10
ปี ดังนั้นในแต่ละชนเผ่า จำนวนกลุ่มตัวอย่างขึ้นอยู่กับจำนวนผู้รู้ในชุมชนจำนวน 409 คน

ขั้นตอนที่ 3 ดำเนินการสังเคราะห์ภูมิปัญญาโดยใช้เทคนิค ของ Jarvis *et al.* (2001) และ 4

Cells Analysis (Sthapit, 2004) ในการดำเนินงานในขั้นนี้ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้คือผู้รู้ จำนวน 12-15 คน โดยให้ผู้ใหญ่บ้านเลือกผู้รู้จากหมู่บ้านของแต่ละชนเผ่า วิธีการดำเนินงานประกอบด้วย

1) ให้ผู้รู้ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดได้เสนอความรู้เกี่ยวกับชนิดของไก่พื้นเมืองที่มีอยู่ในหมู่บ้านทั้งในอดีตและปัจจุบัน

2) ให้กลุ่มผู้รู้ทำการวิเคราะห์สถานภาพของพันธุกรรมไก่พื้นเมืองแต่ละชนิดโดยการประเมินจำนวนของไก่แต่ละชนิดที่ปรากฏในหมู่บ้าน โดยใช้ระบบ 4 Cells Analysis Method

3) ทำการวิเคราะห์เหตุผลของความคงอยู่หรือการสูญพันธุ์ของไก่พื้นเมืองแต่ละชนิด

4) ทำการวิเคราะห์การจัดการในด้านการเลี้ยง การคัดเลือกชนิด การดูแลสุขภาพและประโยชน์ของไก่พื้นเมืองต่อวิถีการดำรงชีวิตของแต่ละชนเผ่า

ขั้นตอนที่ 4 ทำการเก็บข้อมูลเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ในเชิงเศรษฐศาสตร์ ตามแบบสอบถามแบบมีโครงสร้างของกรมปศุสัตว์และแบบสอบถามที่คณะผู้วิจัยสร้างขึ้น

ขั้นตอนที่ 5. ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลในรูปของร้อยละและค่าเฉลี่ย

ตาราง 1 สถานที่เก็บข้อมูลและจำนวนกลุ่มตัวอย่างในแต่ละชนเผ่า

ลำดับ	ชนเผ่า	สถานที่	ผู้ให้ข้อมูล (คน)
1	เขมร	บ้านทัพทัน ตำบลทัพทัน อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์	11
2	เยอ	บ้านปราสาทเยอ และบ้านเขวา ตำบลปราสาทเยอ อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ	16
3	กูย(ส่วย)	บ้านพะแะ ตำบลสุขสวัสดิ์ อำเภอไพรบึง จังหวัดศรีสะเกษ	10
4	ญ้อ	บ้านพอกน้อย ตำบลพอกน้อย อำเภอพรหมณานิคม จังหวัดสกลนคร	24
5	เฒ่าย	บ้านผักดบ ตำบลปลาไหล อำเภวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร	24
6	โล้	บ้านหนองไฮใหญ่ ตำบลแร่ อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร	15
7	ไทพรวน	บ้านบุยายแลป ตำบลมาบตะโกเอก อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา	20
8	ไทยโคราช	บ้านไผ่ ตำบลจระเข้หิน อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา	18
9	ชาวนน	บ้านชัยมงคล ตำบลโป่งนก และบ้านน้ำลาด และบ้านเสด็จทอง ตำบลนางยางหลัก อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ	19
10	ไทยคำ	บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเขียงคาน จังหวัดเลย	34

ตาราง 1 (ต่อ)

ลำดับ	ชนเผ่า	สถานที่	จำนวนผู้ให้ข้อมูล
11	กะเลิง	บ้านบัวและบ้านทรายแก้ว อำเภอภูคบก จังหวัดสกลนคร และ บ้านกรู อำเภอมือง จังหวัดนครพนม	40
12	นครไท	บ้านหนองนกทา ตำบลโนนคอม อำเภอภูพาน จังหวัด ขอนแก่น	38
13	มอญ	บ้านพระเพลิง ตำบลนกออก อำเภอปรางค์ จังหวัด นครราชสีมา	17
14	บรู	บ้านปากช่อง ตำบลกกตูม อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร	15
15	ผู้ไท	บ้านนาโก บ้านชาด บ้านห้วย ตำบลนาโก บ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอภูผินารายณ์ และบ้านหญ้าไซ ตำบลสง เปือย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์	16
16	ลาว	-บ้านหนองแสง ตำบลห้วยเตย กิ่งอำเภอภูศรี จังหวัด มหาสารคาม -บ้านไผ่ใหญ่ ตำบลไผ่ใหญ่ อ.ม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี -บ้านหนองหลัก ตำบลเหล่าบก อ.ม่วงสามสิบ -บ้านม่วงสามสิบ ตำบลม่วงสามสิบ อ.ม่วงสามสิบ -บ้านหนองขุ่น ตำบลยางโภาพ อ.ม่วงสามสิบ -บ้านโนนศรีมา ตำบลยางโภาพ อ.ม่วงสามสิบ -บ้านยางโภาพ ตำบลยางโภาพ อ.ม่วงสามสิบ -บ้านโคกรัง ตำบลห้วยขยจิว อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ	19 2 4 1 10 2 1 30
17	แสก	บ้านอาจสามารถ อำเภอมือง จังหวัดนครพนม	27
รวม	17	34 หมู่บ้าน	409 คน

ภาคผนวก ข

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาภูมิปัญญาในการผลิตและการจัดการผลผลิตไก่พื้นเมืองของชนเผ่าต่างๆในภาคอีสานทั้ง 17 ชนเผ่าได้แก่ ชนเผ่าเขมร เขอ กูย อุ้ย โล้ย โส้ ไทพรวน ไทโคราช ชาวบน ไทดำ กะเลิง แสก นครไท มอญ บรู ผู้ไท และลาว ซึ่งทั้ง 17 ชนเผ่าครอบคลุมในพื้นที่ 12 จังหวัด คือ จังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ สกลนคร นครพนม นครราชสีมา มุกดาหาร เลย ขอนแก่น ชัยภูมิ กาฬสินธุ์ จังหวัดอุบลราชธานี และมหาสารคาม ซึ่งภูมิปัญญาของแต่ละชนเผ่าในการเลี้ยงไก่พื้นเมืองนำมาทำการวิเคราะห์เป็นประเด็นต่างๆดังนี้

1. ชนิดของไก่พื้นเมือง

จากการเก็บข้อมูลโดยใช้วิธี 4 Cell Analysis ซึ่งเป็นการวิเคราะห์โดยกลุ่มตัวแทนของประชากรของแต่ละชนเผ่ามาให้ข้อมูลทั้ง 17 ชนเผ่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในการเลี้ยงไก่ ทำให้ทราบถึงบทบาทที่แท้จริงของไก่ตามลำดับความสำคัญ คือการเลี้ยงเพื่อเป็นอาหาร ใช้ในประเพณี พิธีกรรมต่างๆ และยังเป็นแหล่งที่มาของรายได้ที่ช่วยจุนเจือครอบครัวในเวลาที่ยากลำบาก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงภาวะที่ยังคงมีการพึ่งพิงฐานทรัพยากรท้องถิ่นของแต่ละชนเผ่าได้เป็นอย่างดี จากการรุกรานเข้ามาของสังคมเมืองทำให้วิถีชีวิตประจำวันของประชาชนในชุมชนแต่ละชนเผ่าต้องเปลี่ยนแปลงไป มีการบริโภคตามค่านิยมแบบสังคมเมืองสูงขึ้น อาหารต้องซื้อจากแหล่งภายนอก แต่บางชนเผ่ายังมีการหาอาหารโดยวิธีเก็บตามแหล่งธรรมชาติ แต่การเลี้ยงไก่พื้นเมืองยังอยู่กับวิถีชีวิตในทุกชนเผ่าอย่างเหนียวแน่น แสดงให้เห็นว่าการดำรงชีพของแต่ละชนเผ่า ยังมีการพึ่งพิงผลผลิตจากไก่พื้นเมืองและระบบการเลี้ยงดูไก่พื้นเมืองไม่ก่อให้เกิดภาระจนรับไม่ได้

1.1 ลักษณะของไก่พื้นเมือง

จากการศึกษาลักษณะของไก่พื้นเมือง ทั้ง 17 ชนเผ่า พบว่ามีชนิดไก่พื้นเมืองที่เลี้ยงในอดีตจนถึงปัจจุบันทั้งหมด 11 ชนิด (ชนิดไก่พื้นเมือง หมายถึง ลักษณะภายนอกที่คนในชนเผ่าภาคอีสานใช้เรียกลักษณะไก่ ที่มีลักษณะจำเพาะ) ได้แก่ ไก่ลาด (ไก่อ้วน) ไก่แจ้ ไก่หยอง ไก่คอล่อน ไก่จุก ไก่เคา ไก่ชี ไก่ขาน ไก่ป่า ไก่กุ่มและไก่อ้า การเรียกชื่อไก่พื้นเมืองของแต่ละชนเผ่าจะพบความแตกต่างกันบ้างบางชนเผ่า เช่น การเรียกไก่ในชนเผ่าชาวบน เรียกว่า ช้าง ในชนเผ่าบรู เขอ จะเรียกไก่อ้า คีว และเขมรเรียกว่า เมื่อนเซาะ การเรียกชนิดของไก่ในแต่ละชนเผ่าเรียกตามลักษณะภายนอกที่มองเห็นเป็นส่วนใหญ่ เช่น สีของปาก สีของแข้ง ลักษณะของขน ขนาดของตัว หางหงอน เป็นต้น (ดังแสดงในตาราง 2)

ตาราง 2 ชนิดและลักษณะทั่วไปของไก่อพื้นเมือง ที่พบในชนเผ่าต่าง ๆ ในภาคอีสาน

ชนิดไก่อพื้นเมือง	ลักษณะทั่วไป/ลักษณะเด่น
1. ไก่บ้าน ไก่ลาด (ทั่วไป) ครัววย (เขอ) ช้าง (ชาวบน) เมื่อนเซราะ (เขมร)	ชนมีหลากหลายสีปนกันอยู่ทั่วตัว หงอนตั้ง ทำเดินลำตัวลอย (คือลำตัวขนานกับพื้นไม่ยืดอกและคอ) ขาสีเหลือง ตัวผู้ขันเสียงสั้นแหลม ตัวผู้มีขนาดใหญ่กว่าตัวเมียขนหางสั้น ลักษณะที่พึงประสงค์คือปากเหลือง แข็งเหลือง เป็นไก่อพื้นเมืองที่นิยมเลี้ยงกันมาก ให้ลูกตก ตัวโต น้ำหนักเมื่อโตเต็มที่ 2.5 กิโลกรัมขึ้นไป
2. ไก่แจ้ (ทั่วไป) ครัววยแจ้ (เขอ)	ลักษณะเด่นมีสีสันสวยงาม หลากสี ขาสัน ว่องไว หงอนตั้งสูง หางยาว ตั้งชันขึ้น ขณะยืนหงอนและหางจรดกัน เป็นไก่ที่มีขนาดเล็ก เมื่อโตเต็มที่น้ำหนักไม่เกิน 1 กิโลกรัม
3. ไก่หยอง (ทั่วไป) ครัววย (เขอ) เมื่อนจะเร (เขมร) ไก่ขนหยอง (กะเลิง)	ขนชั้นขึ้นและปลายชี้ไปข้างหน้าทั่วทั้งตัว พบทั้งตัวผู้และตัวเมียตั้งแต่ฟักออกมาจากไข่ไปตลอดชั่วอายุ สีสันมีหลายสี เป็นไก่ที่มีขนาดตัวใหญ่ เมื่อโตเต็มที่น้ำหนัก 2 กิโลกรัมขึ้นไป
4. ไก่คอล่อน (ทั่วไป) ครัววย (เขอ) ไก่หัวโปก ไก่ไขหย่อน (กะเลิง ผู้ไท) ไก่ชบา (มอญ)	คำว่าล่อนเป็นการเรียกของคนลาว (อีสาน หมายถึงไม่มีอะไร หรือหมดแล้ว) ไก่คอล่อนเป็นชื่อที่เรียกตามลักษณะของไก่ คือ ช่วงคั่นคอ (ถัดจากหงอนลงมา) ลงมาถึงหัวไหล่ไม่มีขน ทั้งตัวผู้และตัวเมีย ลักษณะคอล่อนจะพบตั้งแต่เกิดหรือฟักจากไข่ไปตลอดชั่วอายุ บางชนเผ่าเรียกว่า ไก่พม่าส่วนสีสันของชนมีหลายสี แต่ส่วนใหญ่พบขนสีดำ เป็นไก่ที่มีขนาดตัวใหญ่ เมื่อโตเต็มที่น้ำหนัก 2.5 กิโลกรัมขึ้นไป
5. ไก่จุก ไก่หัวจุก (ทั่วไป) ครัววยโป้ย (เขอ)	ลักษณะเหมือนไก่ทั่วไปมีขนหลากหลายสี แต่ส่วนใหญ่พบขนสีดำ ลักษณะเด่นคือที่บริเวณหัวจะมีขนตั้งตรงเป็นกระจุก เป็นไก่ที่มีขนาดปานกลาง เมื่อโตเต็มที่น้ำหนัก 2 กิโลกรัมขึ้นไป
6. ไก่แขก ไก่เครา (ทั่วไป) ครัววยโล๊ะ (เขอ)	คางและหน้ามีขนสีดำขึ้นเหมือนเครา ส่วนมากพบสีดำ ไม่ปรากฏพบสีอื่น แต่ในตัวผู้จะมีสร้อยตามตัวเป็นสีแดง เป็นไก่ที่มีขนาดใหญ่ เมื่อโตเต็มที่น้ำหนัก 2.5 กิโลกรัมขึ้นไป
7. ไก่ชี ไก่ชี (ทั่วไป) ครัววยเบาะ (เขอ) ไก่ขาว (ไทดำ ผู้ไท) ไก่แก้ว (มอญ)	ลักษณะมีขนสีขาวทั้งตัว ปากเหลือง แข็งเหลือง รูปร่างคล้ายไก่แจ้แต่สูงใหญ่กว่า และมีจำนวนน้อย เมื่อโตเต็มที่น้ำหนัก 2.0 กิโลกรัมขึ้นไป

ตาราง 2 (ต่อ)

ชนิดไก่พื้นเมือง	ลักษณะทั่วไป/ลักษณะเด่น
8. ไก่ชาชน ไก่หน้าแข้ง ชน (ทั่วไป) ครีวพลุชะวัง (เขอ)	มีขนสีดำเกิดตามแข้งด้านนอกของขาไก่ เป็นแถวเดียวจากหัวเข่าลงไป ถึงปลายนิ้ว ส่วนมากพบสีดำ ไม่ปรากฏพบสีอื่น แต่จะมีสร้อยตามตัว เป็นสีแดง เป็นไก่ที่มีขนาดใหญ่ เมื่อโตเต็มที่น้ำหนัก 2.5 กิโลกรัมขึ้นไป
9. ไก่กุ่ม (ทั่วไป) ไก่ผู้โง้น (นครไท) ครีวกุ่ม (เขอ) ไก่หางกุ่ม ไก่กึ่ง (แสดก)	กุ่ม ในภาษาอีสานก็คือ สั้น ดังนั้นลักษณะเด่นคือ หางจะไม่มีขนหรือมี แต่ขนจะสั้นประมาณ 2-5 เซนติเมตร พบได้หลายสี เป็นไก่ที่มีขนาด ปานกลางเมื่อโตเต็มที่น้ำหนัก 2 กิโลกรัมขึ้นไป
10. ไก่ดำ (ทั่วไป) ครีวตะแวง (เขอ)	ขนสีดำ ตัวดำ ตาดำ ขาค่า กระดุกดำ มีขนาดปานกลางเมื่อโตเต็มที่ น้ำหนักตั้งแต่ 2 กิโลกรัมขึ้นไป
11. ไก่ป่า (ทั่วไป)	มีหลากหลายสี เคลื่อนที่เร็ว เปรี๊ยะ ลักษณะพิเศษคือ มีดุมหูสีขาว หอน ดังตรง ดานกกก (ตาแดง) ขันกระชาก หางลากดิน ตัวไม่ใหญ่มีขนาด น้ำหนักตัวไม่เกิน 1.5 กิโลกรัม
12. ไก่ตี (ทั่วไป) ไก่ชน	ชนมีหลากหลายสีปนกันอยู่ทั่วตัว ตัวผู้มีขนาดใหญ่กว่าตัวเมีย ตัวผู้ขนหาง ยาว มันเงา ทำเดินยืดออกสง่า ขันเสียงยาว มีนิสัยดุร้ายสวย น้ำหนักเมื่อ โตเต็มที่ 2.5 กิโลกรัมขึ้นไป

1.2 การเลือกชนิดไก่พื้นเมืองที่จะนำมาเลี้ยง

ไก่พื้นเมืองทั้ง 11 ชนิดนำมาวิเคราะห์สถานภาพของพันธุ์กรรม โดยใช้เทคนิค 4 Cell Analysis ทั้ง 17 ชนเผ่า พบว่าชนิดไก่พื้นเมืองที่นิยมเลี้ยงและมีความมั่นคงทางพันธุ์กรรม มีอยู่ 8 ชนิด คือ ไก่ลาด (ไก่อ้วน) ไก่แจ้ ไก่ชน ไก่หยอง ไก่คอล่อน ไก่เคาหรือไก่เครา ไก่ชี ไก่ชาชน ไก่ป่า ตามลำดับ และชนิดที่พบว่ามีภาวะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์พบจำนวน 3 ชนิด คือ ไก่กุ่ม ไก่หัวจุก และ ไก่ดำ ตามลำดับ

ชนิดไก่พื้นเมืองที่คนในชนเผ่าในภาคอีสานทั้ง 17 ชนเผ่านิยมเลี้ยงมากที่สุดคือ ไก่ลาด หรือ ไก่อ้วน เพราะเป็นไก่ที่หาง่าย ซื้อง่าย ทนต่อโรค เนื้ออร่อย ไม่เหนียวจนเกินไป นำมาประกอบอาหารได้หลากหลายรูปแบบ เช่น คัม ย่าง ปิ้ง นึ่ง ลาบ ก้อย อบ แกง หมก อ่อม ชั่ว เป็นต้น นอกจากนี้ยังสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อมได้ดี และที่สำคัญเป็นไก่ที่ไม่มีข้อห้าม (ข้อเคล่า) ทาง ประเพณี พิธีกรรมของชนเผ่า เช่น ชนเผ่ามอญห้ามไม่ให้เลี้ยงไก่แจ้ในบ้านจะไม่เป็น

มงคล เพราะไก่แจ้มีลักษณะไม่ดี เป็นต้น ในการศึกษาสถานภาพทางพันธุกรรมของไก่พื้นเมือง
ออกเป็น 5 ระดับ (ดังแสดงในตาราง 3)

ตาราง 3 สถานภาพทางพันธุกรรมและลักษณะที่มีผลต่อการผลิตของไก่พื้นเมือง

ชนิดไก่พื้นเมือง	สถานภาพ	ลักษณะที่มีผลต่อการผลิต	
		ด้านบวก	ด้านลบ
ไก่อ่าน (ไก่อลาด)	+++++	- โตเร็ว ตัวใหญ่ - ขยายพันธุ์ได้ดี - เนื้ออร่อย - ทั้งไข่และตัวไก่นิยมนำไปใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาได้หลายอย่าง เช่นในพิธีแต่งงาน พิธีศพ สู่ขวัญ สู่ขวัญข้าว ขึ้นบ้านใหม่ งานบวช เลี้ยงตาย - ตลาดต้องการ ทั้งตลาดในหมู่บ้าน และตลาดนอกหมู่บ้าน - ทนโรคได้ดี	- อายุ 3-4 เดือนจะชอบตีกัน เป็นสาเหตุให้ไก่อตาย - อยู่รวมกันเป็นกลุ่มมากๆ ไม่ได้ - นิสยก้าวร้าว
ไก่แจ้	++++	- เนื้อแน่น อร่อย - รูปร่างสวยงาม - ไข่จำนวนมาก - ทนโรค	- ตัวเล็ก - ไม่นอนตามคอก ชอบนอนตามต้นไม้ - วางไข่ไม่เป็นที่ - แม่ไก่ไม่ชอบกกไข่ - ชอบแย่งไข่ใส่รังตัวอื่น
ไก่หยอง	+++	- เนื้อนุ่ม ไม่เหนียว อร่อย - ขยายพันธุ์ได้เร็ว - ทนโรคได้ดี ยกเว้นฤดูหนาว ทนหนาวไม่ได้	- ไม่สวย - ไม่ทนหนาว - ไข่จำนวนน้อย - จำนวนที่ปรากฏต่อคอกมีน้อย
ไก่สี	+++	- เนื้อนุ่ม ไม่เหนียว อร่อย - ตัวโต	- จำนวนที่ปรากฏต่อคอกมีน้อย

ตาราง 3 (ต่อ)

ชนิดไก่อพื้นเมือง	สถานภาพ	ปัจจัยที่มีผลต่อการผลิต	
		ด้านบวก	ด้านลบ
			- ไม่ทนโรคโดยเฉพาะโรคห่า
ไก่ป่า	+++	- นิยมนำมาเลี้ยงเป็นไก่ต่อ - เนื้ออร่อย	- มีการล่าไก่ป่ามากขึ้นทำให้มี จำนวนประชากรเหลือน้อย - เลี้ยงยาก ค่อนข้างใจง่าย
ไก่คอล่อน	+++	- ตัวใหญ่ - เนื้ออร่อย	- ลักษณะภายนอกไม่สวย - ไม่ทนต่อโรค - ตัวเมียเลี้ยงลูกไม่เก่ง - เป็นไก่ที่มีข้อห้าม ผู้ที่ป่วยห้ามกิน จะทำให้ตายได้
ไก่ขาชน	+++	- เลี้ยงเพื่อเป็นไก่สวยงาม	- เป็นไก่ที่มีข้อห้ามไม่ให้กิน โดยเฉพาะผู้ที่ป่วยที่มีแผล
ไก่จุก	++	- ไข่ดก	- จำนวนที่ปรากฏต่อคอกมีน้อย - ไม่ทนต่อโรค - เลี้ยงลูกไม่เก่ง
ไก่กุ่ม	++	- ตัวใหญ่	- จำนวนที่ปรากฏต่อคอกมีน้อย - ไม่ทนต่อโรค
ไก่ดำ	+	- ราคาดี	- ลักษณะไม่สวย - ไม่ทนต่อโรค
ไก่ชน	++++	- ราคาดี - เป็นไก่ที่ใช้ในกีฬาชนไก่ - ตัวใหญ่	- อยู่รวมกันเป็นกลุ่มมากๆ ไม่ได้ -

- +++++ ระดับที่พบมาก (พบทั่วไปทุกชนเผ่าและจำนวนประชากรไก่อังมีมาก)
- ++++ พบปานกลาง (พบเกินกว่ากึ่งหนึ่งจาก 17 ชนเผ่า แต่จำนวนประชากรของไก่อมีน้อย)
- +++ พบน้อย (ทั้งจำนวนชนเผ่าที่เลี้ยงและประชากรของไก่)
- ++ พบบางชนเผ่าและมีจำนวนน้อยอยู่ในขั้นวิกฤติ
- + ไม่พบการเลี้ยงในปัจจุบัน แต่ในอดีตมีการเลี้ยง